

Міністерство освіти і науки України
Департамент науки і освіти
Харківської обласної державної адміністрації
Комунальний заклад
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

**ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ
У ПРОЦЕСІ ЗАГАЛЬНОПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ**

Навчально-методичний посібник

Харків

2019

УДК 378:[37.013:159.955.4(072)
075

Укладачі:

- Пономарьова Г. Ф.** доктор педагогічних наук, професор, ректор Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
- Андреева М. О.** кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
- Бабакіна О. О.** кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
- Василенко О. М.** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики дошкільної освіти Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради
- Толмачова І. М.** кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Рецензенти:

- Золотухіна С. Т.** доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди
- Беляєв С. Б.** кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, психології, початкової освіти та освітнього менеджменту Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

Редактор:

- Демченко Н. Д.** кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради

075 Основи професійної рефлексії у процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів: навчально-методичний посібник / уклад. : Г. Ф. Пономарьова, М. О. Андреева, О. О. Бабакіна, О. М. Василенко, І. М. Толмачова; Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради. – Харків : ТОВ "Файний формат", 2019. – 88 с.

ISBN 978-966-2515-31-2

У навчально-методичному посібнику розкрито теоретичні та методичні аспекти формування професійної рефлексії у процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів у закладах вищої освіти. Цей напрям навчально-пізнавальної діяльності студентів розглядається як дієвий чинник забезпечення інноваційного характеру професійно-педагогічної підготовки для реалізації Концепції «Нова українська школа».

Видання є збірником допоміжних матеріалів, які доцільно опрацьовувати на навчальних заняттях із «Педагогіки вищої школи», «Викладання у вищій школі» і в процесі позааудиторної роботи майбутніх викладачів.

Навчально-методичний посібник структуровано у два змістові модулі, в яких висвітлюються відповідні теоретичні питання та методичні підходи. Наприкінці кожної теми посібника запропоновано питання та завдання для контролю рівня засвоєння відповідних знань та умінь.

Видання адресоване магістрантам, аспірантам, викладачам педагогічних закладів вищої освіти, а також усім, хто цікавиться питаннями формування професійної рефлексії у майбутніх учителів.

*Рекомендовано науково-методичною радою
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради.
Протокол № 1 від «4» вересня 2019 р.*

УДК 378:[37.013:159.955.4(072)

© ХГПА, 2019

© Пономарьова Г. Ф., Андреева М. О., Бабакіна О. О., Василенко О. М., Толмачова І. М., 2019
ISBN 978-966-2515-31-2

ЗМІСТ

Передмова	4
Змістовий модуль 1. Теоретичні основи професійної рефлексії у процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів	7
Тема 1.1. Професійна рефлексія вчителя як категорія науково-педагогічного знання	7
Питання та завдання для контролю рівня засвоєння знань та умінь із теми	17
Тема 1.2. Генеза формування професійної рефлексії у майбутніх учителів у закладах вищої освіти	18
Питання та завдання для контролю рівня засвоєння знань та умінь із теми	28
Змістовий модуль 2. Методичні аспекти формування професійної рефлексії у процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів	29
Тема 2.1. Методи формування професійної рефлексії у майбутніх учителів	29
Питання та завдання для контролю рівня засвоєння знань та умінь із теми	37
Тема 2.2. Характеристика методичної системи роботи з формування професійної рефлексії у майбутніх учителів у ході викладання «Загальної педагогіки»	38
Питання та завдання для контролю рівня засвоєння знань та умінь із теми	56
Тема 2.3. Методичні рекомендації щодо підвищення результативності процесу формування професійної рефлексії у майбутніх учителів	57
Питання та завдання для контролю рівня засвоєння знань та умінь із теми	61
Післямова	62
Список використаних джерел	63
Словник термінів	68
Додатки	70

ПЕРЕДМОВА

Досвідченим стає той педагог, який уміє аналізувати свою працю.

В. Сухомлинський

Відповідно до Концепції «Нова українська школа» в Україні інтенсивно відбувається реформування системи освіти, освітній процес набуває інноваційний характер. Зокрема, засобом і умовою забезпечення ефективності та якості навчання школярів виступає професійна рефлексія вчителя. Ці обставини стимулюють рефлексивний вектор педагогічної діяльності та зумовлюють зростання вимог до якості професійної підготовки майбутніх педагогів у закладах вищої освіти (ЗВО).

До компонентів професійної підготовки віднесено й загальнопедагогічну підготовку студентів.

Особливої актуальності набуває питання якісної підготовки майбутніх викладачів до здійснення педагогічної діяльності. Від науково-педагогічних працівників, як одного з головних компонентів цілісного педагогічного процесу, очікується готовність ефективно реалізувати нову парадигму виховання й освіти.

Мета видання – сприяти забезпеченню якості опанування майбутніми викладачами теоретичними аспектами процесу формування професійної рефлексії у процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів та практичними вміннями щодо організації освітнього процесу у педагогічному ЗВО відповідно до сучасних викликів.

Видання є збірником допоміжних матеріалів, які доцільно опрацьовувати на навчальних заняттях із «Педагогіки вищої школи» (підготовка фахівців освітнього ступеня магістра), «Викладання у вищій школі» (підготовка фахівців освітнього ступеня доктора філософії) і в процесі позааудиторної роботи майбутніх викладачів.

У змістовому модулі «Теоретичні основи професійної рефлексії у процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів» на основі аналізу

наукової літератури розглянуто професійну рефлексію вчителя як категорію науково-педагогічного знання та висвітлено генезу її формування у майбутніх учителів у ЗВО.

У змістовому модулі «Методичні аспекти формування професійної рефлексії у процесі загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів» на основі аналізу літератури та досвіду роботи представлено методи формування професійної рефлексії у студентів, описано методичну систему формування професійної рефлексії у майбутніх учителів у процесі загальнопедагогічної підготовки, зокрема у ході викладання «Загальної педагогіки», запропоновано методичні рекомендації щодо підвищення результативності цього процесу.

На початку кожної теми виділено ключові поняття. Наприкінці кожної теми посібника запропоновано питання та завдання для контролю рівня засвоєння майбутніми викладачами відповідних знань та умінь. При підготовці завдань реалізовано закономірності та принципи навчання у ЗВО, що спрямовані на набуття магістрантами та аспірантами досвіду рефлепрактики.

У посібнику подано словник термінів, що становлять теоретичне підґрунтя дослідження.

Максимальної результативності при роботі з навчальним виданням можливо досягти за реалізації таких дидактичних умов: організація навчання як процесу пізнання; використання методів стимулювання навчально-пізнавальної діяльності; сприяння самовизначенню студентів; усвідомлення ними найближчих та кінцевих цілей навчання; професійна спрямованість навчально-пізнавальної діяльності; доступність змісту навчального матеріалу; організація рефлексивної взаємодії викладача та майбутніх фахівців; проблематизація змісту навчальних занять; забезпечення досвіду рефлепрактики майбутніх викладачів.

Методика проведення навчальних занять із використанням посібника варіативна. Зокрема, аналіз та порівняння основних понять, які вміщено у першому змістовому модулі, доречно здійснювати під час лекційних та семінарських занять. Матеріали, представлені у другому змістовому модулі, доцільно опрацьовувати на практичних заняттях із майбутніми викладачами та у позааудиторній роботі.

Передбачено, що в змісті роботи з магістрантами та аспірантами будуть відображені основні теоретичні положення щодо формування професійної рефлексії та цілеспрямовано використані форми та методи навчально-пізнавальної діяльності, що безпосередньо спрямовані на забезпечення її рефлексивного характеру.

Оцінювання якості виконання завдань майбутніми викладачами доцільно здійснювати за різними шкалами відповідно до таких критеріїв: розуміння; ступінь засвоєння теорії та методології питань, що розглядаються; обізнаність із науковою літературою; уміння поєднувати теорію з практикою; логіка, цілісність та структура викладу; аргументація власного погляду на аналіз питання; оригінальність; уміння формулювати висновки.

Видання адресоване магістрантам, аспірантам, викладачам педагогічних закладів вищої освіти, а також усім, хто цікавиться питаннями формування професійної рефлексії у майбутніх учителів.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У ПРОЦЕСІ ЗАГАЛЬНОПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Тема 1.1. Професійна рефлексія вчителя як категорія науково-педагогічного знання

***Ключові поняття.* Педагогічна діяльність, рефлексія, педагогічна рефлексія, рефлексивна компетентність учителя.**

Теоретичні питання професійної підготовки майбутніх учителів завжди були об'єктом досліджень вітчизняних науковців. Зокрема, загальнотеоретичні та дидактико-методичні засади професійної підготовки майбутніх учителів у ЗВО розглянуто в наукових розвідках О. Біди, О. Дубасенюк, Л. Коваль, Я. Кодлюк, Г. Пономарьової, Л. Хомич, О. Савченко та ін.

У працях цих дослідників представлено аксіологічні основи, закономірності, принципи та умови професійної підготовки майбутніх фахівців, здійснено порівняльну характеристику основних наукових підходів до вирішення завдання формування готовності освітян до професійної діяльності, схарактеризовано компоненти та етапи організації освітнього процесу у педагогічному ЗВО.

Г. Пономарьова зазначає, що головне завдання педагогічного закладу вищої освіти – формування, насамперед, педагога-вихователя, суб'єкта професійної діяльності, здатного творчо розв'язувати проблеми педагогічного процесу, який розуміє, уміє і бажає сприяти вихованню свідомої, патріотично налаштованої, духовно розвиненої особистості дитини [31].

У нових соціокультурних та економічних умовах розвитку українського суспільства принципово змінюються вимоги до процесу професійної підготовки педагога. Основою організації сучасної педагогічної освіти виступає спрямованість учасників освітнього процесу на пошук істини, сенсу,

призначення в професії та життєдіяльності. Отже, зараз відбувається поступова перебудова всієї системи педагогічної освіти у напрямку формування в майбутніх фахівців цінностей саморозвитку, самоосвіти, особистісного та професійного самопроекування.

Л. Коваль наполягає на важливості своєчасного та випереджального реагування педагогічної освіти на інноваційні процеси, які відбуваються в початковій школі [12].

Отже, в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа» необхідно дослідити чинники, що впливають на формування професійної рефлексії у майбутніх учителів у ЗВО, та визначити обставини, що зумовлюють вплив професійної рефлексії на забезпечення інноваційного характеру педагогічної діяльності.

Теоретичний аналіз проблеми зумовлює розгляд базових понять дослідження, а саме: «педагогічна діяльність», «рефлексія», «педагогічна рефлексія», «рефлексивна компетентність учителя».

У Законі «Про освіту» педагогічну діяльність визначено як інтелектуальну, творчу діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника або самозайнятої особи у формальній та/або неформальній освіті, спрямовану на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей [34].

Рефлексія – достатньо складне, неоднозначне явище, яке цілеспрямовано досліджують у дотичних до сфери освіти науках: філософії, психології, педагогіці та соціології.

У сучасних філософських дослідженнях рефлексію розглядають як характеристику: природних процесів, що мають «зворотний» рух; людського мислення, що досліджує себе, властивість мислення «повертатися до себе» (поняття «рефлексія» ототожнюється з поняттям «розмірковування»). У свою чергу, філософські інтерпретації даного феномену стали підґрунтям відповідних наукових розвідок у психології та педагогіці.

Загальну характеристику рефлексії як виду діяльності представлено у роботах Л. Виготського, Г. Костюка, С. Рубінштейна. У психологічних дослідженнях рефлексія розглядається як функція свідомості, спрямованої на самопізнання певних перешкод, що виникають у предметній діяльності, соціальнопсихологічній взаємодії або проблемній ситуації. Ця функція активується внаслідок загострення внутрішніх і зовнішніх суперечностей, за наявності когнітивного конфлікту й забезпечує зміну позиції особистості до себе як суб'єкта пізнання, діяльності й спілкування (О. Мирошник).

Значення категорії «рефлексія» набуває у сучасних розробках такого трактування: «спрямованість пізнання на самого себе, процес «мислення про мислення», осягнення власних дій та їх законів» [37, с. 14]; «процес осмислення освітньої діяльності, впродовж якого суб'єкт акцентує увагу як на «знанневих» продуктах діяльності, так і на структурі самої діяльності, що призвела його до створення певних продуктів» [18, с. 9]; «розумовий процес, спрямований на структурування та реконструювання досвіду, проблеми, наявного знання чи уявлень» [46, с. 39].

Об'єктом аналізу рефлексії є досвід, який особа накопичує в процесі життєдіяльності, різні її уявлення, знання та ідеальні предмети, емоції, стани, само зміни, труднощі тощо.

Специфічними для рефлексії якісними характеристиками є: ступінь розгорнення, глибина, наявність аналізу, узагальненість висновків, ступінь усвідомлення й осмислення, час обмірковування суб'єктом своєї поточної діяльності, частота звертання до аналізу, що відбувається.

Виділено різні види рефлексії: особистісна, професійна та метарефлексія (за об'єктом); змістова та емоційна (за характером); індивідуальна, групова, колективна (за кількістю учасників); духовна, методична, педагогічна, комунікативна (за галуззю); ситуативна (актуальна), ретроспективна та перспективна (за часовою ознакою) тощо.

Рефлексія – один із стрижневих механізмів діяльності й спілкування. Дослідники вважають, що рефлексія є процесом та результатом взаємодії людини з собою та світом. За допомогою рефлексії можна зрозуміти вирішення завдань іншою людиною та самим собою, осмислити їх, внести певні корективи і стимулювати нові рішення. Її застосовують у спілкуванні, професійній діяльності тощо.

М. Марусинець визначає рефлексію професійної діяльності як «здатність до дворівневого її усвідомлення: сукупності компонентів, з одного боку, та засобів регуляції цієї діяльності (системи дій та операцій, що ведуть до успішного результату), з іншого» [21, с. 197].

Професійну рефлексію визначають як особистісну характеристику вчителя та відносять до складових педагогічного професіоналізму. О. Мирошник пише: «Професійно-педагогічна рефлексія вчителя – це психічний процес, стан, властивість, психологічний механізм, що забезпечує високий рівень довільності в саморегуляції професійно-педагогічної діяльності, створює умову свободи вибору у трансформації та побудові інноваційних структурно-морфологічних компонентів педагогічної діяльності, орієнтованих на цілісне та повне врахування суб'єктності учнів, є засобом вияву ціннісних ставлень до цілей професійної діяльності та самозмін і розвитку професійної «Я-концепції» [24, с. 165].

Педагогічні характеристики рефлексії надано у такому визначенні цього феномену: «Педагогічна рефлексія вчителя – система процесів, що забезпечують аналіз цілей, завдань, способів, прийомів і предметного змісту самої педагогічної діяльності, викликають трансформацію особистісного ставлення до себе та інших учасників педагогічної взаємодії» [23, с. 55].

Рефлексія – це системоутворюючий компонент професійної діяльності педагога. На рис. 1.1 у вигляді схеми представлено взаємозв'язок рефлексії, професійної рефлексії та професійної рефлексії вчителя.

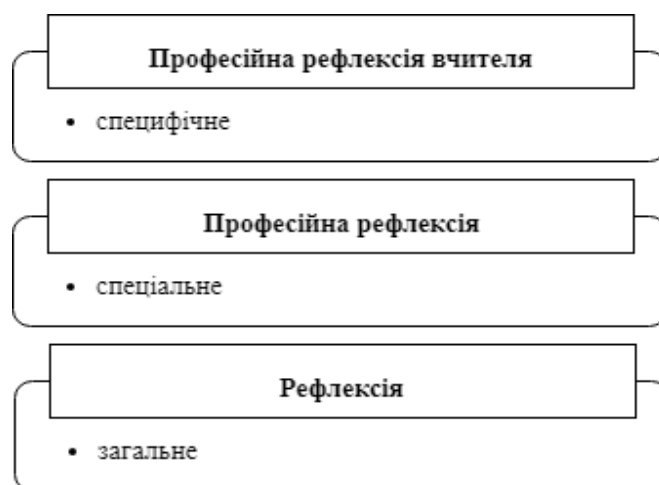

Рис. 1.1. Взаємозв'язок типів рефлексії (за Н. Деньгою).

Аналітичний огляд наукових джерел дозволяє акцентувати увагу на суттєвих ознаках професійної рефлексії педагога як наукового поняття.

«Рушієм» професійної рефлексії вчителя є внутрішні протиріччя або суб'єктивні утруднення, пов'язані із педагогічною діяльністю суб'єкта. Площина її здійснення – професійні дії в ході кожного акту педагогічної діяльності. Професійна рефлексія передбачає усвідомлення цілей, проблем освітнього процесу, проблем самопізнання та самооцінювання та сприяє їх успішному вирішенню. Процеси рефлексії забезпечують відображення вчителем в єдиному часовому вимірі власних дій та дій учня з метою узгодження педагогічної взаємодії (О. Мирошник). Професійна рефлексія характеризується багатовекторністю, міждисциплінарністю, комплексністю, системністю; має інтегрований, прогностичний та інноваційний характер.

Серед найголовніших функцій, властивих рефлексії в педагогічній діяльності, науковці виділяють такі [1]:

- інформаційно-діагностичну – свідчить про рівень розвитку суб'єкта педагогічного процесу, про результативність його самореалізації;
- виховну – формує самосвідомість суб'єкта;
- смислотворчу – обумовлює формування в свідомості майбутнього вчителя смислу його професійної діяльності, сприяє усвідомленню своєї індивідуальності, допомагає сформувати продуктивно-творчу суб'єктну позицію;

– емпатійну – сприяє розумінню позицій учасників педагогічного процесу;
– регулятивну – забезпечує відображення вчителем одночасно власних дій та дій школяра з метою підвищення ефективності педагогічного впливу.

О. Мирошник зазначає: «Функція рефлексії полягає у переосмисленні педагогом своїх стратегій і прийомів педагогічної взаємодії. Результатом цього переосмислення є не тільки вибір суб'єктивно нових технологічних прийомів педагогічної взаємодії, але й зміна ставлення як до учнів, так і до власної особистості» [23, с. 53].

До структури означеного феномену віднесено сталі компоненти. Ф. Кортхаген представив рефлексивну діяльність педагога у вигляді схеми, так званої «ALACT model» (за першими літерами слів, що означають етапи рефлексії) [46]:

1. Action – дія;
2. Looking back on the actions – погляд назад на вчинену дію;
3. Awareness of essential actions – усвідомлення суттєвих аспектів;
4. Creating of alternative methods of action – створення альтернативних методів дії;
5. Trial – апробація нової дії.

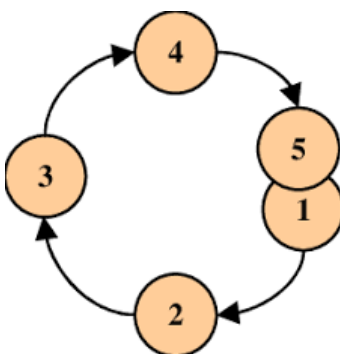

Рис. 1.2. Структура «рефлексивного кола» (за Ф. Кортхагеном).

Дану схему називають «рефлексивним колом» (рис. 1.2), оскільки зміст кожного наступного етапу діяльності обумовлений попереднім кроком, а реалізація всіх етапів стає своєрідним поштовхом для здійснення вчителем рефлексивної діяльності на якісно новому рівні.

Рефлексивні процеси у педагогічному спілкуванні виступають своєрідним регулятором комунікативної поведінки вчителя.

Продуктом професійної рефлексії є пошук і створення особистістю нових професійних смислів, цінностей як якісних складових самосвідомості особистості, що істотно змінюють її ставлення до себе, до інших та педагогічної діяльності.

Результатом професійної рефлексії вчителя є: структурування та реконструювання педагогічного досвіду, професійної проблеми, наявного знання; осмислення минулого і передбачення майбутнього у професії; розширення професійного спектру дій; побудова унікального індивідуального способу професійного буття; особистісний та професійний розвиток; формування суб'єктності як творчого ставлення до педагогічної діяльності.

Ознаками зрілості професійної рефлексії виступають: 1) усвідомлення вчителем невідповідності (протиріччя) між реальним і бажаним станом справ; 2) обсяг і ступінь диференційованості знань викладачем своїх досягнень і недоліків роботи; 3) усвідомлення труднощів в педагогічній роботі; 4) ступінь відповідності (адекватності) оцінки і самооцінки різних сторін професійно-педагогічної діяльності [3, с. 97–98].

У табл.1.1 представлено суттєві ознаки професійної рефлексії. Вони є взаємозалежними і взаємообумовленими.

Отже, професійна рефлексія є однією з базових категорій науково-педагогічного знання. Професійна рефлексія як якісна характеристика педагогічної діяльності та один із своєрідних маркерів її творчого характеру, є багатовимірним та складним утворенням. Високого рівня викладання може досягти лише той педагог, який володіє необхідними знаннями, вміннями й навичками, розуміє природу й специфіку своєї діяльності, має розвинене діалектичне мислення, здатний до всебічного об'єктивного осмислення своєї педагогічної діяльності, постійно перебуває в процесі саморозвитку й самовдосконалення. Важливою є ідея, що здатність до професійної педагогічної рефлексії свідчить про творчу домінанту в особистості вчителя.

Характеристика професійної рефлексії вчителя як категорії науково-педагогічного знання

№ з/п	Назва ознаки	Характеристика ознаки
1	2	3
1	Рушій	Внутрішні протиріччя або суб'єктивні утруднення, пов'язані із педагогічною діяльністю суб'єкта.
2	Площина здійснення	Професійні дії в ході кожного акту педагогічної діяльності.
3	Характеристики	Багатовекторність, міждисциплінарність, комплексність, системність; інтегрований, прогностичний та інноваційний характер.
4	Функції	Інформаційно-діагностична, виховна, смислотворча, емпатійна, регулятивна.
5	Структура	Рефлексивне коло (дія – погляд назад на вчинену дію – усвідомлення суттєвих аспектів створення альтернативних методів дії – апробація нової дії).
6	Види	Ситуаційна, ретроспективна, перспективна.
7	Продукт	Пошук і створення особистістю нових професійних смислів, цінностей як якісних складових самосвідомості особистості.
8	Результат	Структурування та реконструювання педагогічного досвіду професійної проблеми, наявного знання; осмислення минулого і передбачення майбутнього у професії; становлення професійної ідентичності; розширення професійного спектру дій; побудова унікального індивідуального способу професійного буття.

Окрім того, у науковому обігу розробляються поняття «рефлексивна компетентність учителя» та «рефлексивна позиція педагога».

Однією з істотних характеристик педагога як суб'єкта професійної діяльності виступає рефлексивна компетентність.

Під рефлексивною компетентністю розуміють засвоєну суб'єктом у результаті досвіду рефлексивної діяльності сукупність особистісних якостей, що забезпечують продуктивну рефлексію (Ю. Бабаян, К. Нор). Рефлексивна компетентність педагога, забезпечуючи результативність його педагогічної діяльності, є невід'ємним компонентом професійної компетентності і може розглядатися як якість особистості, яка дає змогу більш ефективно й адекватно здійснювати рефлексію, що сприяє розвитку та саморозвитку, творчому підходу в навчальній та професійній діяльності, а також є важливим компонентом готовності майбутніх педагогів до професійної діяльності (О. Малихін, О. Герасимова). Рефлексивна компетентність обумовлена наявним у суб'єкта досвідом рефлексивної діяльності.

Ю. Бабаян та К. Нор виділили таку структуру рефлексивної компетентності вчителя: готовність до прояву рефлексивної компетентності (мотиваційний компонент); володіння знаннями змісту рефлексивної компетентності (когнітивний компонент); досвід прояву рефлексивної компетентності у різних ситуаціях (поведінковий компонент); ставлення до змісту рефлексивної компетентності і об'єкту її застосування (ціннісно-смысловий компонент); емоційно-вольова регуляція процесів і результатів прояву рефлексивної компетентності.

Дослідження процесу формування рефлексивної компетентності у майбутніх учителів представлено А. Максимовим (фізична культура), А. Веремеєвою (іноземна мова), Ю. Бабаян та К. Нор (початкові класи) та ін. Систему формування професійної рефлексії у майбутніх учителів школи першого ступеня запропоновано в роботах М. Марусинець, О. Мирошник.

Е. Стрига визначає рефлексивну позицію педагога як процес мисленнєвого аналізу професійної ситуації, на основі якого відбувається особистісне усвідомлення її сутності та визначаються способи і перспективи її вирішення [39]. Учитель, який має таку позицію, обмірковує, аналізує, досліджує, інтегрує, збагачує і передбачає власний професійний досвід.

Необхідність наявності рефлексивної позиції у своїй діяльності визначається поліфункціональністю рефлексії: вона потрібна педагогу для аналізу власних дій та якостей і є механізмом взаємодії між ним і учнями та іншими учасниками освітнього процесу.

Отже, педагогічна діяльність крізь призму сьогоденних викликів суспільства та в ракурсі нового соціального замовлення набуває істотних змін. Професійну рефлексію розглядають як системоутворюючий компонент педагогічної діяльності, що сприяє визначенню вчителем зон особистісного та професійного розвитку та самопроектуванню особистості.

Питання та завдання для контролю рівня засвоєння знань та умінь із теми

1. Дайте відповідь на запитання.

Чому зараз принципово змінено вимоги до процесу професійної підготовки педагога?

Що таке рефлексія?

Що таке педагогічна діяльність?

Чому рефлексію вважають значущою ланкою освітнього процесу?

Що таке педагогічна рефлексія вчителя?

Що виступає «рушієм» професійної рефлексії?

Які функції виконує рефлексія в педагогічній діяльності?

Які характеристики властиві професійній рефлексії вчителя?

Що виступає результатом професійної рефлексії вчителя?

Які компоненти віднесено до структури рефлексивної компетентності вчителя?

2. Порівняйте трактування сутності понять «рефлексія» та «професійна рефлексія вчителя». Виділіть спільні та відмінні позиції.

3. Складіть опорну схему «Характеристика професійної рефлексії вчителя» (Додаток А).

4. Схарактеризуйте «рефлексивне коло».

5. Напишіть синквейн на тему «Професійна рефлексія вчителя».

6. Доведіть, що рефлексія є системоутворювальним компонентом у професійній діяльності педагога.

7. Схарактеризуйте зв'язок педагогічної рефлексії та ефективності інновацій у початковій освіті в Україні.

Тема 1.2. Генеза формування професійної рефлексії у майбутніх учителів у закладах вищої освіти

Ключові поняття. Рефлексивне середовище ЗВО, етапи формування рефлексії, дидактичні умови формування професійної рефлексії, рефлексивні уміння.

Професійна підготовка вчителів – це об'єктивно існуючий процес навчання (викладання й учіння), засвоєння майбутнім педагогом професійних загальнопедагогічних і методичних знань, вироблення відповідних умінь і навичок студента в ході педагогічної практики; формування у нього потреб самоосвіти, самовдосконалення і самореалізації; досягнення з цією метою єдності педагогічної теорії і практики, фундаментальності та мобільності, науковості й культуровідповідності професійних знань (О. Пехота).

Г. Пономарьова зауважує, що сьогодення вимагає яскравої особистості майбутнього педагога, який глибоко володіє досягненнями наук про людину та закономірностями її розвитку, новими педагогічними технологіями та мистецтвом спілкування, є транслятором національних культурно-історичних традицій і духовних цінностей, досконально знає свій предмет викладання [31].

Сучасні наукові дослідження стану професійної підготовки майбутніх фахівців засвідчують, що, нерозв'язаними залишаються суперечності між суттєвим зростанням вимог до результатів підготовки вчителів в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа» і недостатньою кількістю відповідних наукових розвідок, нормативного та навчально-методичного забезпечення цього процесу у педагогічних ЗВО.

Процес професійної підготовки майбутніх учителів в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа» потребує удосконалення всіх складових. Л. Коваль вважає, що «удосконалення системи підготовки майбутнього вчителя початкової школи викликане потребою українського суспільства в особистості педагога гуманного, дитиноцентрованого фахівця, який має розвинене

педагогічне мислення, здатний до перетворювальної, конструктивної діяльності та мобільності. Такий учитель зможе вільно орієнтуватись у педагогічних інноваціях, користуватися засобами інформаційно-комунікаційних технологій, глибоко усвідомлювати актуальні потреби й умови функціонування 4-річної початкової освіти» [12, с. 38].

Зокрема у реаліях сьогодення загальнопедагогічна підготовка майбутніх учителів потребує надання їй пошукового характеру з метою успішного здійснення суб'єктами навчально-пізнавальної діяльності професійної рефлексії на глибоких наукових засадах. До навчальних дисциплін циклу загальнопедагогічної підготовки віднесено: «Вступ до спеціальності», «Загальну педагогіку», «Основи педагогічної майстерності», «Основи педагогічного менеджменту» тощо.

Висвітливо теоретичні положення, що виступають науковим підґрунтям для визначення дидактичних складових формування професійної рефлексії у майбутніх учителів у процесі загальнопедагогічної підготовки.

До чинників, які зумовлюють важливість подальшої розробки та впровадження теоретичних та методичних аспектів даної роботи у ЗВО необхідно віднести:

- особистісну спрямованість процесу освіти, у якому визначальним є не соціум, а людина з її неповторністю, прагненням до змін;
- рефлексивну природу педагогічної діяльності;
- сензитивність юнацького віку, до якого належить більшість студентів, щодо здійснення рефлексії;
- необхідність організації рефлексивної діяльності студентів у ЗВО;
- багатоаспектність та багатовекторність педагогічної діяльності у школі;
- специфіку задач, які стоять перед сучасною загальною середньою освітою;
- необхідність цілеспрямованого формування рефлексії в школярів у сучасному освітньому процесі.

Методологічним підґрунтям роботи з формування професійної рефлексії у майбутніх учителів виступають основні положення Концепції «Нова українська школа», професійний стандарт «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» та результати сучасних наукових досліджень проблеми професійної підготовки майбутніх учителів.

У професійному стандарті «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2018 р.) описано трудову функцію Г «Рефлексія та професійний саморозвиток» [33]. На думку авторів документа, дана трудова функція включає трудові дії та операції:

- усвідомлення своєї ролі як педагога початкової освіти, системи цінностей, мети та завдань професійної діяльності вчителя;
- аналіз власної професійної діяльності щодо реалізації поставлених цілей та завдань;
  - визначення сильних і слабких сторін власної педагогічної діяльності;
  - самооцінювання результатів педагогічних впливів із забезпечення якості діяльності з навчання, розвитку й виховання учнів початкової школи;
- усвідомлення потреби в саморозвитку з метою набуття додаткових професійних компетентностей;
- планування заходів щодо досягнення власних цілей щодо професійного розвитку;
- участь в роботі творчих груп, методичних об'єднань учителів початкових класів;
- використання/поширення інновацій в педагогічній науці і практиці, перспективного педагогічного досвіду;
- відстеження власного фізичного, психічного (інтелектуального та емоційного), духовного (морального) та соціального здоров'я, намагання досягнення їх рівноваги шляхом оптимізації витрат робочого часу і енергії.

Даний документ виступає своєрідним дороговказом в організації професійної підготовки майбутніх учителів в означеному напрямі.

А. Лозенко вважає, що ефективність дидактичної діяльності майбутніх учителів значною мірою визначатиме не тільки факт сформованості у них фундаментальних дидактичних знань, вмінь і навичок, а й ступінь творчої реалізації останніх у мінливих умовах педагогічної дійсності. Тому оволодіння студентами теоретичними і практичними основами моделювання та здійснення навчального процесу у школі повинно супроводжуватись цілеспрямованим та спеціально організованим формуванням у них рефлексивних умінь на всіх етапах дидактичної підготовки [18].

Важливою є думка про те, що «свідомості та довільного контролю вчителя вимагають всі, без виключення, етапи дидактичної діяльності: планування, проектування, конструювання, організація, контроль та оцінка навчального процесу у початковій школі. Тому, рефлексію і рефлексивні уміння ми розглядаємо як «метадіяльність», «метауміння», які пронизують всі структурні компоненти навчальної діяльності та інтегруються із загальнодидактичними уміннями вчителя початкової ланки освіти» [18, с. 19].

Однак, науковці констатують, що «аналіз змісту, методів та форм організації навчальної діяльності студентів показав, що, на сьогодні, процесу дидактичної підготовки майбутніх учителів ... бракує рефлексивної складової» [18, с. 12]. О.Топузов, О.Малихін та Т. Опалюк вважають, що «процес розвитку ... рефлексійних компетентностей майбутнього вчителя ускладнюється ще й тим, що, не зважаючи на те, що сучасна вища школа перебуває на етапі становлення нової освітньої парадигми, інформаційно-відтворювальна освіта все ще залишається домінуютьною» [40, с. 5].

Дослідники означеної проблематики суголосні в поглядах про те, що ефективне здійснення вчителями професійної рефлексії можливе лише в результаті спеціально організованої роботи з її формування на рівні ціннісного ставлення, знань, інструментарію та досвіду в процесі професійної підготовки у ЗВО. Саме на етапі загальнопедагогічної підготовки в майбутніх учителів закладається готовність до професійної рефлексії.

Науковці наполягають на необхідності створення рефлексивного середовища у ЗВО, під яким розуміють систему умов розвитку особистості, що відкривають для неї можливість самодослідження та самокорекції соціально-психологічних та професійних ресурсів, основною функцією якої є сприяння виникненню потреби особистості в рефлексії – базового механізму саморозвитку [8]. Компонентами рефлексивного освітнього середовища виступають соціально-гуманітарна, загальнопедагогічна, фахова та практична підготовка, а її результатом стає систематична активізація різних типів та видів рефлексії його учасників.

М. Марусинець стверджує, що рефлексивне середовище «є важливим чинником конструктивного впливу на процеси особистісного розвитку студента, в якому рефлексія має стати дієвим механізмом самоуправління власною навчальною діяльністю» [21, с. 198]. О. Резван зазначає, що «рефлексивне середовище розвиває свободу думки та діяльності майбутнього фахівця, представляє умови для рефлексії ним норми пізнавальної, а потім професійної діяльності» [36, с. 295].

Філософсько-методологічні принципи, покладені в основу педагогічної освіти в Європейському просторі, є ключовими положеннями, що визначають функціонування рефлексивного середовища у ЗВО. Основними серед них є принципи: людиноцентризму, доступності, науковості, системності, індивідуального підходу, практики, творчості, академічної автономії, креативності та інноваційного розвитку [28].

При плануванні системи роботи з майбутніми учителями важливо забезпечити такі етапи формування рефлексії [5]:

1. Особистісна рефлексія (аналіз особистісних якостей і здібностей, необхідних сучасному педагогові).
2. Професійна рефлексія (усвідомлення студентом себе в системі професійної педагогічної діяльності, яку моделюють у ході навчання й спілкування).

3. Метарефлексія (переосмислення нових способів і змістів життєдіяльності й професійної діяльності).

Описані етапи формування рефлексії представлено на рис. 1.3.

Рис. 1.3. Етапи формування рефлексії (за Г. Бізяєвою).

Професійно важливі якості вчителя, пов'язані з виявом рефлексії, можна визначити за допомогою діагностичного інструментарію (див. Додатки).

Саме професійна рефлексія стимулює формування, збагачення та посилення професійно важливих якостей майбутнього фахівця.

Рефлексія взагалі та професійна зокрема виступає поліпредметним та поліфункціональним утворенням. Це означає, що її формування та використання важливі в межах різних навчальних дисциплін у ЗВО та в ході різних видів навчально-професійної діяльності майбутніх учителів.

А. Лісниченко вказує на те, що оскільки рефлексія є складним інтелектуальним процесом, формування умінь до неї передбачає не лише ознайомлення студентів із алгоритмом рефлексії, а й цілеспрямоване керування викладачем цим процесом [17]. Комплексне формування рефлексії можливе лише на основі залучення механізмів розвитку особистості студентів як суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності, де задіяні внутрішні механізми професійного саморозвитку й самореалізації.

Неможливо розбудувати професійну рефлексію звичайними методами навчання. Рефлексія – це не інформація, і її не можна «передати». Її можна стимулювати, підвищувати, створюючи рефлексивно-розвивальні умови.

Важливість формування професійної рефлексії у майбутніх учителів у процесі загальнопедагогічної підготовки вимагає розробки, проектування та реалізації сукупності педагогічних умов, тобто спеціально спроектованих чинників впливу на зовнішні та внутрішні обставини професійної підготовки майбутніх учителів.

Максимальної результативності в ході формування професійної рефлексії у майбутніх педагогів можливо досягти за реалізації таких дидактичних умов: організація навчання як процесу пізнання; системність та систематичність; забезпечення рефлепрактики; рефлексивна діяльність викладача; використання методів стимулювання навчально-пізнавальної діяльності; сприяння самовизначенню студентів; усвідомлення ними найближчих та кінцевих цілей навчання; поетапне формування професійної рефлексії; професійна спрямованість навчально-пізнавальної діяльності; доступність змісту навчального матеріалу; організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача та майбутніх фахівців; проблематизація змісту навчальних занять; залучення студентів до створення та використання освітніх продуктів; забезпечення варіативності завдань; моделювання квазіпрофесійної навчально-пізнавальної діяльності майбутніх фахівців; пріоритет дослідницьких завдань.

Педагогічна рефлексія за своєю природою дієва, стверджувальносуб'єктна. З іншого боку, навчально-пізнавальна діяльність за своєю суттю та природою є діалогічним процесом. Саме тому важливим чинником ефективності роботи з формування професійної рефлексії у майбутніх педагогів у процесі загальнопедагогічної підготовки виступає організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії на основі взаєморозуміння, тобто рівноправного взаємообміну навчальними смислами між суб'єктами педагогічного процесу, що відбувається у спільній навчальній діяльності та опосередковуються міжособистісними стосунками [16]. Взаєморозуміння науковці розглядають як систему почуттів, взаємовідносин, що дає змогу узгоджено досягати мети спільної діяльності та спілкування, приводить до довіри, надаючи можливість саморозкритися кожному (Н. Якса).

О. Топузов, О. Малихін та Т. Опалюк вважають, що «навчальна взаємодія є свого роду педагогічним інструментом забезпечення діалогізації в процесі опрацювання навчального матеріалу, вона покликана не лише оптимізувати процес, а й спрямувати його на адаптацію студентів до майбутньої професійної діяльності, інноваційних технологій організації навчання» [40, с. 185].

Якщо в ході суб'єкт-суб'єктної взаємодії забезпечено доступність власного досвіду для співрозмовника та відкритість досвіду іншої людини для себе, то така взаємодія стає стимулюючим середовищем для формування відповідних цінностей, знань та рефлексивних умінь у студентів. При цьому важливо, щоб викладач виступав носієм рефлексивної культури, здійснював психологічну підтримку майбутніх фахівців. Саме в такій ситуації доречно говорити про реалізацію рефлексивного компоненту інноваційної діяльності викладача дидактико-методичних дисциплін педагогічного ЗВО, що передбачає готовність працювати в ситуаціях невизначеності, гнучкість у прийнятті рішень [12].

Важливим структурним компонентом професійної підготовки майбутніх учителів є педагогічна практика. В останні роки вона розглядається як спосіб, процес, результат професійної підготовки майбутнього вчителя, що забезпечує високий рівень сформованості рефлексивних умінь студентів (С. Білоконний). Дослідним шляхом встановлено, що на формування рефлексивних умінь майбутніх учителів найбільш позитивно впливає організація педагогічної практики з урахуванням педагогічних умов, а саме: мотивація до здійснення рефлексивної діяльності; організація керівництва педпрактикою на засадах активної взаємодії суб'єктів освітнього процесу (діалог, полілог, «ситуація успіху», педагогічна підтримка); активізація аналітичної діяльності студентів-практикантів; урахування індивідуальних особливостей студентів; вивчення й узагальнення досвіду майстрів педагогічної праці, оперативний контроль за станом формування рефлексивних умінь та його корекція.

Саме тому необхідно підтримувати змістові, організаційні та методичні зв'язки педагогічної практики з вивченням педагогічних дисциплін.

Професійна рефлексія виявляється у рефлексивних вміннях особистості, які О. Малихін та О. Герасимова визначають як складноструктуроване особистісне утворення, синтез усвідомлених дій, операцій, самоствавлення (як ставлення до себе), що втілюється у здатність особистості об'єктивно аналізувати свій внутрішній світ, індивідуальні властивості, діяльність, поведінку в різноманітних ситуаціях взаємодії з оточуючими, спонукає до самовизначення й активності [19].

Рефлексія і рефлексивні вміння є відповідно «метадіяльністю» та «метауміннями», які пронизують педагогічну діяльність учителя. На думку В. Лозової, рефлексивні вміння є «результатом діалектичного розвитку особистості, процесом виникнення й вирішення суперечностей переходу зовнішнього у внутрішнє та внутрішнього в зовнішнє, саморуку, активної роботи над собою» [15, с. 353].

Рефлексивні вміння дозволяють людині проаналізувати й виявити резерви розвитку власних здібностей, знань, діяльності (О. Герасимова). Розвинуті рефлексивні вміння є протидією професійним деформаціям фахівців, що працюють у професіях типу «Людина – Людина».

А. Лозенко вважає, що рефлексивні вміння майбутнього вчителя початкової школи – це багатомірні комплексні психічні утворення, представлені системою знань теоретичних основ і способів здійснення особистісної (стосуються свідомості та самосвідомості особистості студента: усвідомлення «себе у дидактичній діяльності», «дидактичної діяльності як засобу розвитку та самовдосконалення власної особистості»); інтелектуальної (передбачають організацію студентом мисленнєвого процесу протягом дидактичної діяльності на основі інтеріоризованої системи загальнодидактичних (методичних), рефлексивних знань і способів діяльності); комунікативно-кооперативної (стосуються особливостей взаємодії учасників дидактичної діяльності); перспективної, ситуативної та ретроспективної (характеризують процесуальний аспект щодо планування, проектування,

конструювання, організації, контролю, оцінки та аналізу результатів дидактичної діяльності вчителя) видів рефлексивної діяльності у навчальному процесі початкової школи. Інваріантними складовими рефлексивних умінь є: знання, дії, операції, чуттєвий та практичний досвід у типових, творчих навчально-виробничих ситуаціях.

Надзвичайно велика роль у формуванні в майбутніх учителів професійної рефлексії належить викладачеві. Сучасний викладач вищої школи – це всебічно ґрунтована, духовно розвинена особистість, яка досконало володіє професійною діяльністю, інтелігентна, має глибокі соціальні знання, розвинені естетичні почуття, високі моральні якості, гуманна, толерантна, шанує свою національну спадщину та світові досягнення людства (Г. Пономарьова).

На думку І. Зязюна, «викладач, для того щоб здійснювати рефлексивне керівництво студентами, має, перш за все, бути здатним керувати собою і через себе всіма компонентами педагогічної діяльності (мета, суб'єкт, об'єкт, засоби, результат) на підставі зворотного зв'язку усвідомлення мети діяльності і результатів її досягнення, бачення внутрішньої картини світу тих, кого навчають і того, як вони сприймають дії педагога, вибір оптимальних засобів впливу і коригування педагогічної позиції на підставі аналізу результатів відповідно до поставлених завдань» [29, с. 29–30].

О. Резван вважає, що викладач «має бути спроможним активізувати рефлексивно-інноваційні процеси у мисленні, спілкуванні, діяльності студентів крізь активізацію власних рефлексивних позицій» [36, с. 297].

У Додатках представлено теми індивідуальних навчально-дослідних завдань для майбутніх викладачів із проблематики формування професійної рефлексії у здобувачів вищої освіти.

Важливість вирішення завдання цілеспрямованого формування професійної рефлексії у студентів педагогічного ЗВО у процесі загальнопедагогічної підготовки зумовлює подальший пошук ефективних чинників цієї роботи.

Питання та завдання для контролю рівня засвоєння знань та умінь із теми

1. Дайте відповідь на запитання.

Які обставини зумовлюють необхідність удосконалення системи роботи з формування у майбутніх учителів професійної рефлексії?

Які трудові дії та операції включає трудова функція «Рефлексія та професійний саморозвиток»?

Що таке рефлексивне середовище у ЗВО?

Які дидактичні умови необхідно реалізувати викладачеві для формування професійної рефлексії у студентів педагогічного ЗВО?

Які фактори можуть пригнічувати рефлексію в процесі навчання?

Які підходи у роботі зі студентами запропоновано задля формування в них професійної рефлексії?

Чому професійна рефлексія формується лише в єдності з інтересами і цінностями студента?

2. Складіть бібліографію до теми «Формування професійної рефлексії у майбутніх учителів».
3. Стисло схарактеризуйте етапи формування рефлексії.
4. До кожної літери слова «творчість» діберіть та запишіть якості, що характеризують сучасного викладача педагогічного ЗВО.
5. Визначіть систему професійних знань та умінь, якими необхідно володіти викладачеві для забезпечення процесу формування професійної рефлексії у студентів педагогічного ЗВО.
6. Напишіть синквейн на тему «Суб'єкт-суб'єктна взаємодія».
7. Схарактеризуйте роль викладача у формуванні в студентів цінностей, знань та вмінь здійснювати професійну рефлексію.
8. Складіть професійний профіль сучасного вчителя.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ У ПРОЦЕСІ ЗАГАЛЬНОПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Тема 2.1. Методи формування професійної рефлексії у майбутніх учителів

Ключові поняття. Метод навчання, драбинка успіху, дерево припущень, цілепокладання, мозковий штурм, синквейн, лекція із заздальгідь запланованими помилками, дебати, кубування, кластер, інтелект-карта, від А до Я, тренінг, телефон довіри, моє професійне кредо, рефлексивне коло, ключове слово, рефлексивна мішень, рефлексивний самоаналіз, завершення речення.

Дослідниками запропоновано різноманітні підходи формування професійної рефлексії у майбутніх фахівців: спецкурс «Педагогічна рефлексія», тренінгові заняття, аналіз відеозаписів пробних уроків та занять, дидактико-рефлексивні задачі, реферування, групова дискусія, мозковий штурм, дебати, синквейн, кубування, рефлексивна робота над помилками, самоаналіз процесу та результатів власної навчальної діяльності; самозвіт, структуризація та схематизація навчального матеріалу, складання довідників, зведених таблиць, рефлексивна мішень, рефлексивне коло тощо.

Автори називають їх інструментами, стратегіями, технологіями, прийомами, формами роботи. Переважна більшість яких у категоріях дидактики вищої школи є методами навчання, тобто впорядкованими способами взаємопов'язаної, цілеспрямованої діяльності педагога й студентів, що спрямовані на ефективне розв'язання навчально-виховних завдань (А. Кузьмінський).

Методи формування професійної рефлексії в освітньому процесі педагогічного ЗВО виконують такі функції: смислотворчу, рефлексивну, виховну, навчальну, розвивальну, інформаційно-діагностичну, емпатійну, регулятивну тощо.

А. Кузьмінський зауважує, що по-перше, у методах навчання важливо бачити те, що вони є способом руху пізнавальної діяльності студентів; визначають логічний шлях оволодіння знаннями, уміннями й навичками; відіграють роль інструменту обміну інформацією між учасниками навчального процесу; регулюють пізнавальну діяльність студентів; сприяють стимуляції учіння; є способом аналізу й оцінювання навчальної діяльності. По-друге, необхідно забезпечувати системність у підході до вибору тих чи тих методів, глибоко розуміючи при цьому внутрішні зв'язки і взаємозалежність між ними на рівні функціональних ознак [14].

Схарактеризуємо докладніше методи формування професійної рефлексії у майбутніх учителів, які доречно використовувати у процесі загальнопедагогічної підготовки.

Драбинка успіху. Студенти на початку заняття отримують зображення зі сходами. Сходи відображають логіку оволодіння навчальним змістом та відповідними способами роботи. Студенти оцінюють свою роботу на кожному етапі заняття.

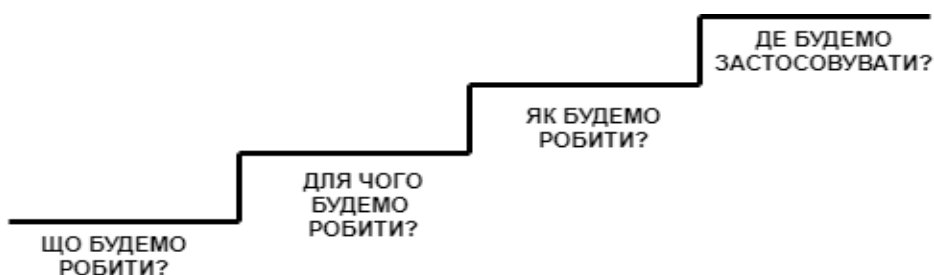

Рис. 2.1. Драбинка успіху.

Дерево припущень. Підходить для тем, що містять елемент прогнозування, або обговорень щодо розвитку якогось явища у майбутньому. Учні озвучують свої ідеї та спільно створюють «дерево передбачень», де стовбур – задана тема, гілки – передбачення (я думаю, що ...; ймовірно, що буде так...), а листя – аргументи на користь тверджень [13].

Цілепокладання – це метод навчання, в основі якого лежать планомірні дії учителя і учнів, спрямовані на оволодіння школярами умінням визначати цілі власної діяльності. Цінність методу полягає в тому, що він забезпечує: усвідомлення учнем цілей свого навчання; формування уміння визначати ціль на основі результатів рефлексії; уміння визначати репродуктивні, пізнавальні і дослідницькі цілі; уміння надавати цілям реалістичності, значущості і повноти; уміння розширювати ціль, будувати ієрархію власних цілей і завдань; уміння співвідносити свої цілі з цілями інших людей (однокласників, батьків, учителів), школи, суспільства [25].

Мозковий штурм – метод колективного обговорення проблеми, яка вимагає нетрадиційного вирішення. Робота проводиться в таких групах: генерація ідей, аналіз проблемної ситуації і оцінки ідей, генерація контрідей. Генерація ідей проходить в групах за певними правилами. На етапі генерації ідей будь-яка критика заборонена. Заохочуються репліки, жарти, невимушена обстановка. Потім одержані в групах ідеї систематизуються, об'єднуються за загальними принципами і підходами. Далі розглядаються можливі перешкоди реалізації відібраних ідей. Оцінюються критичні зауваження учасників. Остаточно відбираються лише ті ідеї, які не були відхилені критичними зауваженнями та контрідеями [25].

Синквейн – короткий неримований вірш з 5 рядків. Як скласти синквейн: 1 рядок – 1 слово – головна тема/об'єкт обговорень (іменник чи займенник). 2 рядок – 2 слова, що описують властивості/ознаки/характеристики об'єкта (прикметники, дієприкметники). 3 рядок – 3 слова, що описують дії, характерні для об'єкта (дієслова, дієприкметники). 4 рядок – фраза з 4 слів, де автор висловлює особисте ставлення до теми. 5 рядок – слово-резюме, ключова характеристика або нова інтерпретація об'єкта [13].

Лекція із заздальгідь запланованими помилками – передбачає закладання в її зміст певної кількості помилок змістового, методичного і поведінкового характеру. Опис таких помилок педагог подає учням

наприкінці лекції. Для цього підбираються найбільш характерні помилки, яких припускаються як педагоги, так і учні. Завдання учнів полягає у тому, щоб виявити під час лекції ці помилки, занотувати їх та оголосити в кінці заняття [43].

Дебати – метод навчання, який використовується після вивчення певного навчального матеріалу. Для ведення дебатів створюються групи учнів, які повинні співпрацювати у процесі пошуку і підготовки своїх аргументів. У процесі дебатів важливо більше опиратися на факти та знання, ніж на формальне обговорення. Структура дебатів заохочує учнів наводити переконливі аргументи [25].

Кубування – стратегія навчання, яка полегшує розгляд різних аспектів теми. Цей підхід передбачає використання кубика (його можна виготовити самостійно з цупкого картону або оклеїти коробку папером), на кожній грані якого написано вказівки: 1. Опишіть. 2. Порівняйте. 3. Установіть асоціації. 4. Проаналізуйте. 5. Знайдіть застосування. 6. Запропонуйте аргументи «за» або «проти». Застосовуючи цю стратегію, слід пам'ятати, що черговість граней передбачає перехід від менш складних завдань (з точки зору мисленнєвої діяльності) до більш складних [32].

Кластер. Якщо явище, що вивчається, має багато різних за значенням характеристик та ознак, можна дати учням завдання створити схему-кластер. Правила створення: в центрі записується слово, навколо якого фіксуються слова/словосполучення, пов'язані з темою. Учні озвучують все, що знають, використовуючи метод мозкового штурму. Це можуть бути не лише чіткі факти, але й асоціації чи творчі сприйняття. Далі вся ця інформація спільно з учнями групується, класифікується, категоризується та оформлюється графічно в певну схему [13].

Інтелект-карта – спосіб зображення процесу загального системного мислення за допомогою схем. Також може розглядатися як зручна техніка альтернативного запису. Використовуються для створення, візуалізації,

структуризації та класифікації ідей та як засіб для навчання, організації, вирішення завдань, ухвалення рішень, при написанні статей тощо. Інтелект-карта реалізується у вигляді діаграми, на якій зображені слова, ідеї, завдання або інші поняття, з'єднані гілками, що відходять від центрального поняття або ідеї.

Від А до Я. Цей вид роботи виконується у парах. Студенти отримують картки, на яких написані окремі групи літер (наприклад, АБВГД; АМНО; ПРС тощо). Комбінації літер можуть бути різними. Кожна пара студентів одержує одну картку. Пропонується: за 10 хвилин пригадати і записати якомога більше педагогічних термінів, що починаються на вказані літери. Перемогу одержує той, хто визначив найбільше педагогічних понять.

Завдання можна ускладнити: кожен має право записувати лише ті поняття, сутність яких він може пояснити. Перевірку результатів проведеної роботи може здійснити партнер або викладач, які можуть запропонувати визначення будь-якого слова з одержаного списку.

Тренінг – це особлива форма навчання студентів, яка спрямована на інтеграцію загальнодидактичних, методичних, рефлексивних знань, умінь, навичок і досвіду діяльності в умовах створення навчального рефлексивного комунікативного середовища, шляхом відпрацювання найбільш важливих для успішної адаптації та проходження педагогічної практики дидактичних задач і ситуацій в умовах вищого педагогічного навчального закладу [18].

Телефон довіри. Учасники пишуть на аркушах паперу різні звернення на «телефон довіри», в яких просять про допомогу. Це можуть бути реальні чи вигадані історії. Потім ці звернення збирають і кожен з учасників виступає як телефонний консультант. Його завдання – заспокоїти людину, яка звернулася за допомогою, і підказати їй вихід із ситуації, що склалася. Решта учасників гри спостерігають, наскільки запропоновані поради дійсно можуть допомогти. Потім у групі проводять обговорення [27].

Рефлексивна мішень. На великому аркуші паперу малюється мішень, яка розподіляється на чотири (можливо менше) сектора. У кожному секторі записуються параметри, які підлягають оцінці. Наприклад: сектор 1 – зміст заняття, сектор 2 – методи і форми роботи, сектор 3 – діяльність викладача, сектор 4 – діяльність студента. Кожний студент «вистрілює», роблячи помітку у чотирьох секторах. Якщо він низько оцінює результати діяльності, помітка ним ставиться на поле «0» на мішені, якщо вище – на поле «5», якщо дуже високо – на поле «10», тобто в «яблучко». 3. Рефлексія завершується коротким аналізом, який організовує викладач [17].

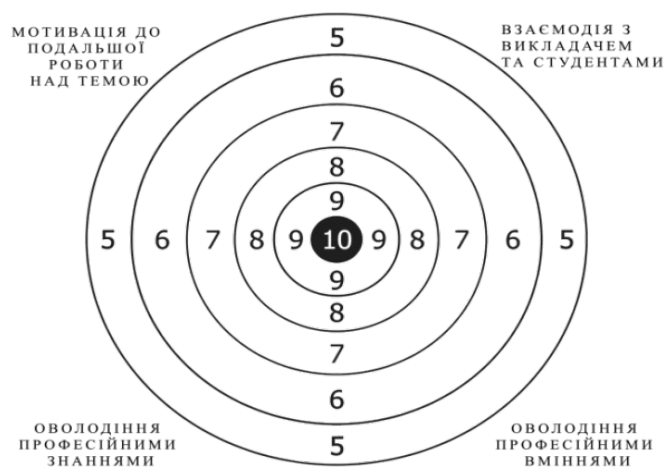

Рис. 2.2. Рефлексивна мішень.

Рефлексивний самоаналіз. Проводиться наприкінці вивчення певної теми через відповіді студента на питання:

Що нового для себе я відкрив, вивчивши матеріали цієї теми?

Яка ідея або думка в цій темі вразила мене? Чому?

Із якими ідеями даної теми я не можу погодитися? Чому?

Який висновок для себе я можу зробити?

Які з думок або матеріалів даної теми мені можуть надалі бути в нагоді?

Завершення речення. Викладач демонструє учасникам чотири-п'ять незавершених речень, які учасники продовжують, наприклад:

У ході роботи над темою я дізнався ... .

У ході роботи над темою я зрозумів ... .

У ході роботи над темою я навчився ... .

Я, певною мірою, змінив своє ставлення до ... .

Для мене ознайомлення з цією темою було важливим, адже ... .

Моє професійне кредо. Учасникам дається завдання визначити професійне кредо, записати його і за можливості намалювати, після чого відбувається спільне обговорення кредо щодо відповідності з діяльністю вчителя [21].

Рефлексивне коло. Наприкінці заняття всі учасники педагогічної взаємодії сідають у коло. Викладач пропонує їм відповісти по черзі на такі запитання: яка мета ставилась кожним студентом особисто на початку заняття?; чи досягнута вона?; якщо ні, які причини цього?; що було найскладнішим на занятті?; що сподобалось?; які були відчуття на занятті (дуже цікаво, нормально, нудно тощо)?

По закінченню опитування викладач робить підсумок рефлексії. Вибірка та характер запитань можуть варіюватися залежно від виду рефлексії (поточна, підсумкова), особливостей теми, що вивчається, та цілей педагога [17].

Ключове слово. Кожен із студентів пише на клаптиках паперу або називає вголос одне слово, з яким асоціюється його робота та її результати на занятті. Після цього викладач або студенти коментують виконане [17].

Описані інструменти формування професійної рефлексії у студентів представлено на рис. 2.3.

Рис. 2.3. Методи формування професійної рефлексії у майбутніх учителів.

Науковцями визначено такі критерії вибору методів навчання [14]: генеральні завдання виховання особистості; мета й завдання навчання взагалі та конкретного етапу зокрема; закономірності та принципи навчання; зміст навчального матеріалу; навчальні можливості студентів; наявність засобів навчання; психолого-педагогічні можливості педагога.

Дану групу критеріїв необхідно доповнити такими: врахування досвіду рефлепрактики студентів; врахування досвіду суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача та майбутніх фахівців між собою; визначення потенціалу певного методу щодо створення освітніх продуктів студентами; визначення потенціалу певної навчальної дисципліни щодо забезпечення рефлепрактики студентів; рівень рефлексивної культури викладача.

Отже, цілеспрямоване використання представлених методів сприятиме набуттю студентами рефлексивного досвіду в процесі загальнопедагогічної підготовки.

Питання та завдання для контролю рівня засвоєння знань та умінь із теми

1. Дайте відповідь на запитання.

Які методи запропоновано у дидактиці вищої школи для формування професійної рефлексії в майбутніх учителів?

Які функції виконують методи формування професійної рефлексії в освітньому процесі педагогічного ЗВО?

Які критерії необхідно врахувати викладачеві при виборі методів формування професійної рефлексії?

У чому полягають переваги систематичного використання викладачем методів формування професійної рефлексії в освітньому процесі педагогічного ЗВО?

У чому спільність і відмінність методів: рефлексивне коло та рефлексивна мішень?

2. Заповніть таблицю «Методи формування професійної рефлексії у студентів» (Додаток Ж).
3. Зробіть порівняльний аналіз методів «Дерево припущень» та «Завершення речення».
4. Сформулюйте правила, за умов дотримання яких ефективність лекції із заздальгідь запланованими помилками підвищується.
5. Проаналізуйте думку І. Канта «Не думок треба вчити, а умінню думати» з точки зору сучасних вимог до вибору методів навчання у педагогічному ЗВО.
6. Проаналізуйте ускладнення, що можуть виникнути у молодого викладача в процесі використання методів формування професійної рефлексії.
7. Відвідайте практичне заняття з «Загальної педагогіки». Зазначте методи формування професійної рефлексії, які було реалізовано викладачем у ході заняття.

Тема 2.2. Характеристика методичної системи роботи з формування професійної рефлексії у майбутніх учителів у ході викладання «Загальної педагогіки»

***Ключові поняття.* Система роботи, мета реалізації системи, мотиваційно-цільовий компонент, когнітивний компонент, процесуально-діяльнісний компонент, рефлексивно-оцінний компонент.**

Загальна педагогіка є світоглядною та методологічною основою організації освітнього процесу у педагогічному ЗВО відповідно до нових викликів. У свою чергу, місце педагогічних дисциплін у загальній системі вищої освіти визначається такою залежністю: вони є основою для вивчення фахових методик та проходження практики педагогічної діяльності (О. Кобрій).

Навчальна дисципліна «Загальна педагогіка» виступає компонентом загальнопедагогічної підготовки, що закладає загальні теоретичні та практичні основи професійної діяльності майбутніх учителів. Вивчення «Загальної педагогіки» передбачає функціонування та взаємовплив структурних компонентів педагогічної системи, а саме: мети, суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності, предмету їх спільної діяльності, засобів педагогічної взаємодії. До предмету навчально-пізнавальної діяльності необхідно віднести й професійну рефлексію, а при виборі та використанні інструментів педагогічної взаємодії викладачеві треба враховувати потенційні можливості щодо «вирощування», формування в студентів відповідних ставлень, знань та досвіду рефлепрактики.

Опишемо досвід реалізації методичної системи роботи з формування професійної рефлексії у майбутніх учителів у процесі загальнопедагогічної підготовки, зокрема у ході викладання «Загальної педагогіки».

У результаті аналізу навчального плану, робочих навчальних програм, підручників та навчальних посібників курсу «Загальна педагогіка» визначено, що студенти (Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка, освітньо-професійна програма

Початкова освіта, спеціальність 013 Початкова освіта, освітній ступінь бакалавр) отримують недостатній обсяг знань щодо суті рефлексії та теоретичних засад педагогічної рефлексії.

Зокрема, в підручнику «Дидактика початкової освіти» (автор О. Савченко) запропоновано визначення поняття «рефлексія» та наголошено на важливості організації рефлексивних суджень молодших школярів щодо уроку як засобу організації суб'єктної навчальної взаємодії [38]. У навчальних посібниках епізодично представлено спеціальні навчально-професійні завдання, розв'язання яких передбачає здійснення майбутніми педагогами професійної рефлексії та набуття ними відповідного досвіду. М. Марусинець зазначає, що в сучасних навчальних посібниках і підручниках якщо і торкаються питання рефлексії як усвідомлення результатів діяльності, то, як правило, непрямим чином. Методичні вказівки щодо організації та формування рефлексії цілеспрямовано та системно в підручниках відсутні. Ідея ж формування професійної рефлексії у більшості підручників для вищої школи не закладена ні в змісті, ні в організації матеріалу [20].

Відсутні й завдання, безпосередньо спрямовані на навчання студентів аналізувати процес та результати власної педагогічної діяльності задля реалізації Концепції «Нова українська школа». Отже, виникає суперечність між необхідністю оволодіння майбутніми вчителями професійною рефлексією та обмеженістю навчального часу й відповідного навчального змісту в підручниках та посібниках із «Загальної педагогіки».

У процесі загальнопедагогічної підготовки було впроваджено методичну систему роботи з формування в майбутніх фахівців професійної рефлексії. Робота зі студентами в цьому напрямку є чинником забезпечення рефлексивного освітнього середовища у педагогічному ЗВО.

Упровадження методичної системи роботи здійснено в ході викладання майбутнім учителям (галузь знань 01 Освіта/Педагогіка, освітньо-професійна програма Початкова освіта, спеціальність 013 Початкова освіта, освітній

ступінь бакалавр) навчальної дисципліни «Загальна педагогіка». Роботу реалізовано у природних умовах, з дотриманням логіки та структури освітнього процесу у педагогічному ЗВО.

Основними складниками системи роботи обрано: мету; структурування змісту вивчення навчальної дисципліни; компоненти; навчально-методичний супровід; освітній результат.

Схарактеризуємо докладніше змістові, діяльнісні та організаційні аспекти реалізації запропонованої методичної системи роботи зі студентами.

Мета реалізації системи роботи – сприяти формуванню в майбутніх учителів професійної рефлексії як особистісно значущої системи ціннісних ставлень, стійких переконань, відповідних теоретичних знань та практичного досвіду.

У ній об'єктом управління і суб'єктом самоуправління є студент. Суб'єктом управління виступає викладач.

Функції реалізації системи роботи: мотиваційна, розвивальна, навчальна, виховна, діяльнісна, комунікативна, рефлексивна, корегувальна.

Принципи організації роботи: цілеспрямованість, гуманізація, систематичність, системність, послідовність, діалогізація, індивідуалізація.

Відповідно до етапів організації навчально-пізнавальної діяльності студентів складниками методичної системи було обрано мотиваційно-ціннісний, когнітивний, процесуально-діяльнісний та рефлексивно-оцінний компоненти.

Реалізація даних складників сприяла цілісному та системному формуванню в майбутніх учителів таких складових змісту педагогічної освіти: знань (Я знаю, що ...); діяльності (Я знаю, як це зробити ... Я вмю це зробити ... Я можу ... Я роблю...); творчості (Я створюю ... Я придумую ... Я знаходжу ...); емоційно-ціннісної сфери (Я прагну до ... Я хочу досягти ... Я схвалюю ... Я відчуваю, що мені потрібно ...).

Метою роботи в межах мотиваційно-ціннісного компоненту було визначено створення у студентів позитивної мотивації щодо здійснення професійної рефлексії та потреби в професійному саморозвитку та самовдосконаленні, установки на активний аналіз власних дій.

Для розвитку мотиваційної сфери студентам пропонувалися різні завдання: аналіз проблемних питань, добір асоціацій, заповнення «Драбинки успіху», створення «Дерева припущень», тестування тощо.

У ході реалізації когнітивного та процесуально-діяльнісного компонентів відповідної системи було враховано те, що позитивну мотивацію в ході навчально-пізнавальної діяльності можна забезпечити двома шляхами – через зміст навчального матеріалу та способи роботи студентів, що вимагало добору спеціальних методів роботи та систематичної організації рефлексивної взаємодії суб'єктів освітнього процесу, тобто робота з мотивування студентів здійснювалася й надалі.

Діяльність майбутніх фахівців у межах когнітивного компоненту передбачала оволодіння ними необхідними знаннями про суть, культурні форми та засоби особистісної та професійної рефлексії; подальший розвиток педагогічного мислення. Завдання роботи зі студентами: надати педагогічну характеристику рефлексії; схарактеризувати сукупність методів рефлепрактики, якими повинний володіти сучасний педагог; забезпечити досвід рефлепрактики в процесі загальнопедагогічної підготовки.

При цьому здійснювалося певне збагачення змісту навчальних тем системою понять, що орієнтували майбутніх учителів на особистісну та професійну рефлексію. Зміст курсу «Загальна педагогіка» було доповнено темами: «Характеристика педагогічної рефлексії», «Формування рефлексії у школярів». Зокрема, на лекційних заняттях із «Загальної педагогіки» майбутні вчителі ознайомилися з поняттями «педагогічна рефлексія», «рефлексивне коло», «рефлепрактика», «рефлексивні вміння», «рефлексивна компетентність» та встановили зв'язки між ними.

Науковість навчального змісту було забезпечено через аналіз та використання документів про освіту: Концепції «Нова українська школа», професійного стандарту «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти». Окрім того, було враховано результати сучасних наукових досліджень щодо організації загальнопедагогічної підготовки.

Задля реалізації когнітивного компоненту у студентів цілеспрямовано формували педагогічні знання, беручи до уваги їхні ознаки: усвідомленість, осмисленість, насиченість конкретним змістом і розумінням сутності педагогічної професії, педагогічних явищ, що вивчаються, їх закономірностей, уміннями не тільки їх описати, але й пояснити педагогічні факти, вказати взаємозв'язок і відносини, обґрунтувати положення, які засвоюються, зробити висновки [35]. Якщо педагогічні знання виконують роль орієнтира у визначенні напряму педагогічної діяльності, то знання щодо значення, суті професійної рефлексії та механізмів її здійснення виступають підґрунтям вибору майбутніми фахівцями способів педагогічних дій відповідно до усвідомленої реалізації ними рефлексивної компетентності. Було враховано, що професійні педагогічні знання повинні набувати значення особистісних смислів і виконувати роль спонук навчально-пізнавальної діяльності студентів у контексті загальнопедагогічної підготовки. Такий підхід свідчить про реалізацію принципу повноти конструювання навчального змісту.

Мета впровадження процесуально-діяльнісного компоненту – забезпечити опанування студентами рефлексивними вміннями та набуття досвіду ефективного вирішення професійних завдань на основі здійснення рефлексії.

Цієї мети можливо досягти тільки в процесі організації навчального діалогу – засобу культурного обміну ціннісними смислами суб'єктів освітнього процесу у процесі комунікативної взаємодії (О. Ліннік).

М. Марусинець вважає, що «розвинена здатність до рефлексії формується у студентів у процесі розв'язання навчальних завдань. Вони вимагають загальних способів розв'язання певних ситуацій, засвоєння узагальнених способів дій у сфері наукових понять. З цього випливає доцільність уключення у процес формування професійної рефлексії таких навчальних завдань, що передбачають використання умінь аналізувати свої навчальні дії, порівнювати кілька способів навчальної роботи, розвивають здатності до самоконтролю та самооцінки здійснюваної діяльності» [21, с. 197].

Відносно нещодавно у науковому обігу запропоновано такі інноваційні методи здійснення рефлексії: «кубування», «пастка», «рефлексивний твір», «портфоліо», «інтелект-карта», «скрайбінг». Ці методи вважаються ефективними в роботі з аудиторією різного віку, тому в ході забезпечення когнітивного компоненту студентів знайомили із даними методами, а в процесі реалізації процесуально-діяльнісного компоненту, використовували їх з майбутніми фахівцями та вчили їх впроваджувати ці методи в процес навчальної діяльності у школі. Задля набуття досвіду роботи з цими методами в ході практичних занять майбутні фахівці ознайомилися з прикладами успішного використання даних інструментів учителями в освітньому процесі, аналізували дидактичні можливості певного методу на різних етапах організації навчальної діяльності школярів, визначали критерії результативності даної роботи (у вимірах компетентнісного та діяльнісного підходів), розробляли та аналізували ситуації використання певного методу. Це сприяло реалізації принципу практичності навчального змісту.

На даному етапі роботи студенти здобували вміння слухати, сприймати, ставити запитання, уточнювати сказане, робити критичні зауваження, давати поради, здійснювати самоаналіз та самокорекцію. Крім того, у якості методів для набуття студентами досвіду здійснення професійної рефлексії доречно використовувати схему, відеозапис уроку та занять, аналіз проведеного уроку, рефлексивний твір, мозковий штурм, дебати тощо. При цьому було реалізовано принципи наочності та конвертованості навчального змісту.

Організація рефлексивно-оцінного компоненту методичної системи мала на меті аналіз та оцінку майбутніми учителями особистих здобутків та труднощів у процесі здійснення професійної рефлексії, аналіз та корекцію дій в ході педагогічної діяльності, аналіз участі у змістовній взаємодії в ході навчальних занять, визначення та проектування ними власних освітніх траєкторій.

У ході реалізації даного компоненту роботи майбутнім фахівцям було запропоновано виконувати діяльнісно-рефлексивні завдання, тобто «дослідні завдання, що спонукають до рефлексії, самооцінки власної педагогічної діяльності, подальшого її аналізу та коригування» [16, с. 218]. Наприклад, створити портфоліо «Мої здобутки у професійному становленні», здійснити самоаналіз проведеного уроку за допомогою схеми «ALACT model», довести важливість рефлепрактики для формування рефлексивних умінь у педагогічній діяльності. Майбутні вчителі вчилися оцінювати зміст заняття, новий досвід, свої досягнення, ускладнення, свої переживання, колективний та індивідуальний рух у напрямку досягнення мети заняття. Результат рефлепрактики студенти представляли в таких формах: усній, письмовій, символічній.

Ефективність реалізації відібраного та сконструйованого змісту роботи безпосередньо залежить від правильного добору відповідних форм навчально-пізнавальної діяльності. М. Марусинець пише: «Кожна форма організації діяльності студентів повинна бути адекватна змісту, що планується на кожному фрагменті навчального процесу» [21, с. 197]. На заняттях упроваджувалися різні форми роботи: індивідуальна, парна, групова, міжгрупове обговорення.

Групова робота, з одного боку, дозволяла студентам досягти самостійності у прийнятті рішень, а з іншого, була площиною рефлексивної взаємодії у процесі обговорення вибору оптимального варіанта виконання завдання. В індивідуальній роботі майбутні фахівці вчилися аналізувати власну педагогічну діяльність та фіксувати індивідуальні досягнення, що сприяло подальшому визначенню ними індивідуальних стратегій професійного саморозвитку. Інтелектуальні зусилля майбутніх фахівців, подолання ними особистісних та професійних проблем, спільні дії, яскраві емоції, змістовна взаємодія викладача та студентів, усвідомлення позитивних змін у здійсненні педагогічної діяльності виступають дієвими виховними впливами в ході навчально-пізнавальної діяльності у ЗВО.

Важливим чинником забезпечення ефективності запропонованої системи роботи стала рефлексивна взаємодія викладача та студентів, побудована на принципах студентоцентризму, професійної компетентності, партнерства. Роль викладача в освітньому процесі – це роль модератора і фасилітатора.

Майбутні фахівці мали можливість вибору ступеня складності та обсягу завдань для самостійної роботи, що сприяло забезпеченню індивідуальних освітніх траєкторій в ході навчально-пізнавальної діяльності. У ході роботи відповідно до нормативних документів було використано форми, методи контролю знань й умінь студентів та критерії оцінювання.

Описану систему роботи зі студентами задля формування професійної рефлексії у процесі загальнопедагогічної підготовки, зокрема у ході викладання навчальної дисципліни «Загальна педагогіка» подано у табл. 2.1.

Таблиця 2.1.

Характеристика методичної системи роботи з майбутніми вчителями

№ з/п	Назва компонента	Мета реалізації компонента	Завдання та вправи	Форми навчально-пізнавальної діяльності
1	2	3	4	5
1	Мотиваційно-цільовий	Створення у студентів позитивної мотивації щодо здійснення професійної рефлексії та потреби в професійному саморозвитку, установки на активний аналіз власних дій	Проаналізувати проблемне питання	Групова робота, міжгрупове обговорення
			Дібрати асоціації до поняття	Індивідуальна робота, фронтальне обговорення
			Дати відповіді на питання	Індивідуальна робота
			Обґрунтувати своє ставлення до проблеми	Індивідуальна робота, фронтальне обговорення

1	2	3	4	5
2	Когнітивний	Оволодіння студентами необхідними знаннями про культурні форми та засоби рефлексії; розвиток педагогічного мислення	Написати визначення понять	Індивідуальна робота
			Описати кожен компонент схеми «ALACT model»	Індивідуальна робота
			Скласти інтелект-карту	Індивідуальна робота, фронтальне обговорення
			Зробити порівняльний аналіз різних підходів до розкриття значення поняття «педагогічна рефлексія»	Індивідуальна робота
			Скласти бібліографію до теми «Педагогічна рефлексія як чинник модернізації початкової освіти»	Індивідуальна робота
			Скласти термінологічний словник за темою «Педагогічна рефлексія»	Індивідуальна робота
			Написати анотацію на роботу, здійснити взаємоперевірку анотацій	Індивідуальна робота, парна робота
3	Процесуально-діяльнісний	Опанування студентами рефлексивними вміннями та набуття досвіду ефективного вирішення професійних завдань на основі здійснення рефлексії	Переглянути відеофрагмент уроку та проаналізувати методи організації вчителем рефлексивної діяльності учнів	Групова робота, міжгрупове обговорення
			Здійснити кубування за темою «Аналіз власної педагогічної діяльності»	Групова робота, міжгрупове обговорення
			Переглянути відеофрагмент уроку, проведеного в ході практики, та проаналізувати власні професійні вміння щодо мотивування учнів до навчання	Індивідуальна робота

1	2	3	4	5
4	Рефлексивно-оцінний	Аналіз та оцінка студентами особистих здобутків та труднощів у процесі здійснення професійної рефлексії, аналіз та корекція дій у ході педагогічної діяльності, визначення та проектування власних освітніх траєкторій	Створити портфоліо «Мої здобутки у професійному становленні»	Індивідуальна робота, фронтальне обговорення
			Заповнити таблицю «Характеристика професійних умінь щодо організації та проведення виховної справи»	Індивідуальна робота, фронтальне обговорення
			Здійснити самоаналіз проведеного уроку за допомогою схеми «ALACT model»	Індивідуальна робота
			Написати рефлексивний твір «Педагогічне спілкування: мої здобутки та професійні задачі»	Індивідуальна робота, фронтальне обговорення
			Довести важливість ...	Фронтальне обговорення

Наведемо для прикладу систему завдань та вправ, запропонованих студентам у процесі вивчення теми «Урок як основна форма навчання» [45].

Мотиваційно-цільовий компонент

1. Проаналізувати проблемне питання. У концепції «Нова українська школа» до наскрізних умінь, які необхідно цілеспрямовано формувати в учнів під час вивчення різних предметів на всіх етапах освіти, віднесено здатність співпрацювати в команді. Які особисті та професійні якості необхідні Вам для вирішення цього завдання в ході уроку?

2. Проаналізувати думку Демокріта «Сутність справи не в повноті знання, а в повноті розуміння» з точки зору сучасних вимог до організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти.

3. Дібрати асоціації до поняття «Сучасний урок».

4. Дати відповіді на питання: Чому дану тему необхідно вивчати? На які питання необхідно знайти відповіді в ході роботи над темою? У чому полягає важливість цього матеріалу для Вас особисто? Який результат Ви хочете отримати в кінці роботи над темою?

Когнітивний компонент

1. Написати визначення понять: урок; сучасний урок; надзавдання уроку; емоційне тло уроку; інтегрований урок.

2. Дописати речення: Функція уроку як основної форми організації початкового навчання полягає у ... . До дидактичної структури уроку обов'язково відносять такі елементи: ... . Типологія та структура уроків у початковому навчанні зумовлені ... . Сучасному вчителю необхідно дбати про емоційно сприятливе тло уроку, адже ... . Специфіка інтегрованого уроку полягає у ... . До продуктів навчальної діяльності учнів віднесено: ... . Залучення батьків учнів до освітнього процесу сприяє ... .

3. Скласти опорну схему «Типологія уроків у школі першого ступеня», запропонувати критерії її оцінювання.

4. Скласти бібліографію до теми «Організація та проведення уроку в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа».

5. Скласти термінологічний словник за темою «Сучасний урок».

6. Скласти таблицю «Порівняльна характеристика уроку у традиційній моделі навчання та в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа». Довести важливість ознак уроку, які було обрано для аналізу.

7. Підібрати матеріали за темою «Організація та проведення інтегрованого уроку», оформити у вигляді доповіді та презентації.

8. Підібрати матеріали за темою «Організація освітнього середовища у першому класі», оформити у вигляді доповіді та презентації.

9. Скласти інтелект-карту за темою «Урок як основна форма навчання», визначити критерії для самооцінювання та здійснити самооцінку виконаної роботи.

10. На основі аналізу Концепції «Нова українська школа» сформулювати критерії ефективності уроку у школі першого ступеня.

Процесуально-діяльнісний компонент

1. Переглянути відеофрагмент уроку української мови та проаналізувати методи організації вчителем рефлексивної діяльності учнів.

2. Переглянути відеофрагмент уроку математики в першому класі та визначити педагогічний інструментарій забезпечення індивідуальної освітньої траєкторії молодших школярів.

3. Провести спостереження за роботою вчителя в ході серії уроків із різних предметів задля визначення педагогічних засобів передачі школярам рефлексивних компонентів навчальної діяльності, оформити у вигляді звіту та сформулювати висновки.

4. Визначити, які дії школярів будуть свідчити про здійснення ними емоційної та змістової рефлексії у ході уроку.

5. Скласти 2 завдання різного ступеня складності за темою «Сучасний урок у школі першого ступеня» та обґрунтувати доцільність їх виконання майбутніми вчителями.

6. У ході педагогічної практики здійснити самоспостереження та зафіксувати труднощі організації та проведення уроку. Визначити напрями професійного самовдосконалення щодо їх подолання.

Рефлексивно-оцінний компонент

1. З'ясувати, якими професійними знаннями та вміннями Вам треба оволодіти, щоб здійснювати професійну рефлексію щодо організації та проведення уроку.

2. Визначити ускладнення, що виникали при проведенні уроків, з'ясувати їх причини та способи подолання.

3. Проаналізувати проведений урок за допомогою методики рефлексивного оцінювання уроку (автори Ю. Бабаян, К. Нор).

4. Написати рефлексивний твір «Підготовка та проведення уроку: мої здобутки та професійні задачі».

5. Проаналізувати пораду О. Савченко «Треба звикати до рефлексії своєї праці» з точки зору сучасних вимог до організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти.

Наводимо приклади синквейнів, складених студентами психолого-педагогічного факультету у ході реалізації запропонованої методичної системи роботи.

Нова українська школа

Початкова школа.

Компетентнісна, нова.

Трансформує, регулює, передбачає.

Новизна в системі.

Прогрес (Дар'я К., 3 курс).

Нова українська школа

Інтеграція.

Незвичне, діюче.

Прогресує, захоплює, розвиває.

Діюче здобування знань.

Радість (Олена Т., 3 курс).

Нова українська школа

Концепція.

Сучасна, інноваційна.

Розвиває, перетворює, будує.

Час докорінних змін.

Прогрес (Марія П., 3 курс).

Нова українська школа

Нова школа.

Зрозуміла, доступна.

Вдосконалюється, виховує, навчає.

Покращення методики роботи.

Зміни (Єлизавета А., 3 курс).

Нова українська школа

Освіта.

Прогресивна, інноваційна.

Виховує, навчає, розвиває.

Сучасне повітря.

Перлина (Юлія Б., 3 курс).

Інтеграція

Цілісність.

Неповторна, багатогранна.

Розвиває, відкриває, охоплює.

Світ в цілому – без кордонів.

Сучасність (Дар'я К., 3 курс).

Інтеграція

Нововведення.

Комплексне, цілісне.

Змінює, надихає, розвиває.

Новий напрям в освіті.

Майбутнє (Марія П., 3 курс).

Інтеграція

Поєднання.

Доцільна, швидкоплинна.

Оновлює, допомагає, закріплює.

Сучасний вплив на освіту.

Цікавість (Дарина С., 3 курс).

Представляємо суттєві характеристики сучасного уроку, які студенти надали в ході фронтального обговорення поняття (за його буквами).

Урок у Новій українській школі

У – універсальність, узагальнення, успіх, уміння, учіння.

Р – робота, розвиток, різноплановість, розмаїття, раціональність.

О – освіта, обдарованість, ознайомлення, об'єднання, об'єктивність.

К – контроль, корекція, критичність, комплексність, комунікація, креативність, компетентність.

Наводимо думки студентки наприкінці практичного заняття за темою «Інтеграція: тематичний та діяльнісний підходи»: Інтеграція – це вдала реалізація освітнього процесу. Проте задля того, щоб вона була ефективною потрібно вдало добирати всі шляхи її забезпечення. Необхідно інтегрувати правильно і комплексно, враховуючи інтеграцію змісту, методів і форм роботи з учнями (Дарина С., 3 курс).

Найважливішою сполучною ланкою між теоретичним навчанням майбутніх учителів і їхньою самостійною роботою в ЗВО є педагогічна практика, у процесі якої теоретичні знання використовуються в нових умовах для вирішення конкретних практичних завдань. При цьому реалізується принцип системності та цілісності навчального змісту.

У результаті аналізу відповідного навчального плану, виявлено, що за повний термін навчання майбутні вчителі початкової школи, починаючи з першого курсу, проходять практику, зокрема: «Перші дні дитини в школі» (7 семестр), навчальна практика з підготовки до виробничої практики та безпосередньо виробнича практика (8 семестр) тощо. Кожен вид педагогічної практики у різний спосіб сприяє забезпеченню рефлепрактики студентів.

У ході педагогічної практики «Пробні уроки та заняття в школі» (5-6 семестри) студенти отримали завдання, результати виконання якого стали предметом колективної рефлексії на заняттях із «Загальної педагогіки» [40, с. 143]: Попросіть колегу провести аналіз Вашого мовлення на уроці

з урахуванням таких аспектів: скільки разів за урок Ви хвалили та взагалі заохочували учнів і клас у цілому; скільки разів виказали невдоволення й осуд; рівномірно чи вони розподілялися між учнями або кому діставалися «пирогів й пампушки», а кому – «синці й шишки»; скільки було віддано наказів і прямих вказівок (їх можна підрахувати за кількістю дієслів у наказовому способі: «Підійди», «принеси», «постав», «поклади» та ін.); скільки запитань поставили вам учні; скільки разів учні вступали з вами в розмову з власної ініціативи.

Окрім того, майбутні фахівці здійснювали рефлексивний самоаналіз проведених уроків та занять й визначали своєрідні точки професійного зросту та самовдосконалення.

Зокрема, студентам було запропоновано такі питання для самоаналізу:

Чи вдалося учням реалізувати поставлені завдання?

Чи вийшло вирішити поставлені перед собою професійні завдання?

Чи виникла в ході уроку незапланована ситуація? Якщо так, то чому, як я на неї відреагував? Які позитивні і негативні підсумки виникнення цієї ситуації?

Які позитивні підсумки уроку необхідно відтворити на наступному уроці?

Які навчальні проблеми залишилися невирішеними (для учнів і для себе)?

У чому причина цієї ситуації?

Які професійні завдання в засвоєнні змісту і форм діяльності доцільно поставити перед собою на найближчі уроки, виходячи з підсумків даного уроку?

Отже, зміст та характер запропонованих завдань та форм роботи відповідав вимогам діяльнісного та компетентнісного підходів, що сприяло організації змістовної взаємодії викладача й майбутніх фахівців і зростанню рівня загальнопедагогічної підготовки студентів у процесі їх ступеневої підготовки.

Представлена методична система роботи у процесі загальнопедагогічної підготовки, зокрема у ході викладання «Загальної педагогіки» вплинула на набуття студентами досвіду творчої педагогічної діяльності, під яким

В. Федорчук розуміє професійно-інтегративну освіту, отриману в результаті об'єднання в нерозривне ціле знань, умінь, самостійного застосування їх на практиці, що дає реальну можливість не тільки спостерігати й оцінювати нові педагогічні явища, але і вносити елементи новизни (нового, ефективного) у власну педагогічну діяльність [41].

Було проведено анкетування 25 майбутніх учителів, із якими реалізовано описану методичну систему роботи.

Усі студенти вказали на необхідність здійснення рефлексії професійної діяльності сучасними педагогами. Респондентами було наведено такі аргументи до цієї тези: «можливість ефективно реалізувати себе», «забезпечення процесу саморозвитку професіонала», «усунення хвилювання та недоліків професійної діяльності», «знаходження вдалого вирішення професійних ускладнень», «розуміння власного внутрішнього світу та внутрішнього світу дитини».

Серед ситуацій у ході навчально-пізнавальної діяльності, які вимагають від майбутнього педагога здійснення професійної рефлексії було зазначено: «складання плану-конспекту уроку», «самостійне опрацювання певної навчальної теми», «вирішення педагогічних ситуацій у ході практики», «написання курсових та дипломних робіт», «підготовка до перевірки педагогічних знань».

Усі студенти вказали на необхідність навчання рефлексії молодших школярів. Респонденти написали, що «це допоможе учням проаналізувати свої помилки та невдачі», «допоможе молодшим школярам усвідомлювати себе як особистість», «сприятиме формуванню в учнів адекватної самооцінки», «вплине на творчу самореалізацію кожної дитини у подальшому житті», «сприятиме формуванню в учнів конструктивного ставлення до проблем у навчанні та спілкуванні», «допоможе молодшому школяреві зрозуміти свій внутрішній світ».

Результати анкетування вказують на усвідомлення студентами важливості професійної рефлексії для сучасного вчителя початкової школи та свідчать про дієвість запропонованої методичної системи роботи у процесі загальнопедагогічної підготовки, зокрема в ході викладання «Загальної педагогіки».

Отже, для формування в майбутніх учителів професійної рефлексії до змісту педагогічних дисциплін доречно систематично включати питання щодо значення й суті рефлексії у ході навчання та підходів до її здійснення у педагогічній діяльності та організації у роботі зі школярами. Крім того, важливо, щоб набуті майбутніми вчителями в ході вивчення «Загальної педагогіки» знання та вміння щодо суті й особливостей здійснення професійної рефлексії було конкретизовано в циклі методичних дисциплін та цілеспрямовано й планомірно відображено у різних видах педагогічної практики.

Запропонований підхід відповідає сучасним викликам до системи вищої освіти щодо забезпечення цілеспрямованого професійного саморозвитку майбутніх учителів.

Питання та завдання для контролю рівня засвоєння знань та умінь із теми

1. Дайте відповідь на запитання.

Чому процес формування професійної рефлексії у майбутніх учителів у ході викладання навчальної дисципліни «Загальна педагогіка» є системою?

Які дії викладача ЗВО сприятимуть забезпеченню мотиваційно-цільового компоненту запропонованої методичної системи роботи?

Як здійснювати когнітивний компонент методичної системи роботи з формування професійної рефлексії у ході викладання навчальної дисципліни «Загальна педагогіка»?

Як реалізувати процесуально-діяльнісний компонент відповідної методичної системи роботи зі студентами?

Які завдання відносяться до діяльнісно-рефлексивних?

2. Визначіть 5 ознак інноваційної лекції як засобу формування педагогічної рефлексії у майбутніх учителів.
3. Проаналізуйте можливості педагогічної практики «Перші дні дитини в школі» для формування рефлексивних умінь у майбутніх учителів початкової школи.
4. Змодельуйте навчальну ситуацію, орієнтовану на формування педагогічної рефлексії у майбутніх учителів у ході вивчення теми «Основні категорії педагогіки» (навчальна дисципліна «Загальна педагогіка»).
5. Проведіть спостереження за роботою викладачів у ході занять із «Загальної педагогіки» задля визначення педагогічного інструментарію формування професійної рефлексії у студентів, оформіть у вигляді звіту та сформулюйте висновки.

Тема 2.3. Методичні рекомендації щодо підвищення результативності процесу формування професійної рефлексії у майбутніх учителів

Ключові поняття. Методичні рекомендації, результативність.

Позитивний досвід реалізації методичної системи роботи з формування професійної рефлексії у майбутніх учителів у процесі загальнопедагогічної підготовки, зокрема в ході викладання «Загальної педагогіки» свідчить про важливість дотримання методичних рекомендацій. Основні з яких наведено нижче.

Процес формування професійної рефлексії у студентів має відбуватися цілеспрямовано, систематично, системно, з поступовим збагаченням цінностями та збільшенням обсягу відповідних знань та умінь.

Корегувати зміст робочої програми з навчальної дисципліни «Загальна педагогіка» задля висвітлення теоретичних аспектів педагогічної рефлексії та забезпечення методичних аспектів даної роботи.

При підготовці дидактико-методичного забезпечення навчальної дисципліни забезпечувати професійну орієнтованість змісту, методів та форм організації освітнього процесу.

У ході взаємовідвідування навчальних занять аналізувати методичні аспекти організації викладачами рефлепрактики майбутніх фахівців.

Збагачувати зміст аудиторної та позааудиторної роботи ідеями та концепціями розвитку та саморозвитку особистості, розвитку пізнавальної активності [21].

Виділяти змістові зв'язки в межах навчальної дисципліни, які доцільно встановити студентам на певному етапі здійснення навчально-пізнавальної діяльності.

При підготовці до навчального заняття планувати виділення часу на здійснення студентами професійної рефлексії.

Спиратися на наявний у студентів досвід здійснення особистісної та професійної рефлексії.

Ретельно дотримуватися етапності здійснення навчально-пізнавальної діяльності, робити структуру цієї роботи зрозумілою для студентів.

При підготовці до навчального заняття необхідно не тільки визначати його мету, завдання, зміст, а й планувати форму організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії на кожному етапі роботи.

При плануванні певного заняття виділяти проблемне поле, що стане підґрунтям організації рефлексивної взаємодії викладача та студентів та студентів між собою.

У ході практичних та семінарських занять забезпечувати виникнення актуально усвідомлюваних студентом протиріч, коли попередній досвід не дозволяє подолання цих протиріч і потрібно його переосмислити або набути нового досвіду.

Кожне навчальне завдання має сприйматися студентом як важлива, професійно значуща проблема, яка не передбачає однозначного вирішення й у кожній конкретній ситуації потребує особистісного самовизначення студента в її контексті (у кожному випадку рішення буде індивідуальним, особистісно означеним) [40].

Підтримувати в студентів позитивну мотивацію досягнення як задоволення внутрішньої потреби особистості у професійному саморозвитку та самовдосконаленні.

Формулювати разом із студентами цілі і плани роботи. У подальшій роботі постійно звертатися до них, співвідносити з реальною ситуацією оволодіння майбутніми фахівцями навчальним змістом та способами роботи з ним.

Забезпечувати в ході занять змістовну та активну міжособистісну комунікацію, створювати безризикове середовище.

Зміст навчального заняття, його інформаційне наповнення має формуватися не лише за урахування відповідної теми, можливостей студентів, а й їх особистісних інтересів, потреб професійного розвитку [40].

Залучати студентів до створення і використання освітніх продуктів: цілей роботи; планів роботи за темою; моделей; схем; системи завдань; рефлексивних суджень; довідників; синквейнів; художніх образів, що відбивають істотні ознаки педагогічних понять, зв'язки між ними і сам процес оволодіння змістом педагогічної діяльності тощо.

Технології, методики, стиль організації навчального процесу мають бути адекватними поставленим навчальним завданням, а також умовам, за створення яких він протікає, урахувати рівень та особливості інтелектуальної діяльності студентів, рівень їхньої компетентності з теми, що вивчається, забезпечуючи цілеспрямованість навчального процесу (уміння працювати на конкретний професійно й особистісно значущий результат) [40].

Давати майбутнім учителям чітку інструкцію щодо виконання певного завдання. Залучати студентів до складання самоінструкцій. Навчати користуватися ними.

У ході навчальних занять залучати студентів до здійснення різних видів рефлексії (індивідуальної та колективної, емоційної та змістової).

Кожен «крок», кожна дія студента в напрямі формування рефлексивних умінь варті уваги викладача та опосередкованого контролю й оперативної корекції педагога в разі потреби [7].

Обговорювати з майбутніми фахівцями результати спільних та індивідуальних інтелектуальних зусиль на кожному етапі здійснення навчально-пізнавальної діяльності.

Залучати майбутніх учителів до складання системи критеріїв оцінювання певного завдання та подальшого самооцінювання якості виконання своєї роботи відповідно до даних критеріїв.

Об'єктом аналізу студентських робіт обирати не тільки кінцевий результат, а й різні способи виконання завдання.

Разом з майбутніми фахівцями встановлювати зв'язок між якістю виконання певного навчального завдання і здійсненням професійної рефлексії.

Надавати студентам приклад у пошуку нестандартних шляхів розв'язання навчально-педагогічних ситуацій та переосмисленні свого професійного досвіду.

Оцінювати результати педагогічних впливів із забезпечення якості викладацької діяльності з розвитку, навчання й виховання майбутніх фахівців.

Забезпечувати змістові, організаційні та методичні зв'язки педагогічної практики з вивченням педагогічних дисциплін.

Створювати інноваційні навчально-методичні посібники для майбутніх педагогів, у яких системно реалізовано рефлексивно-оцінний компонент навчально-пізнавальної діяльності.

Отже, дотримання даних методичних рекомендацій сприятиме забезпеченню результативності роботи з формування професійної рефлексії у майбутніх учителів.

Питання та завдання для контролю рівня засвоєння знань та умінь із теми

1. Дайте відповідь на запитання.

Як організація вчителем професійної рефлексії пов'язана з реалізацією Концепції Нової української школи?

У чому полягає роль викладача у забезпеченні процесу формування професійної рефлексії у майбутніх учителів у ході навчальних занять?

Які дії студентів в ході навчальних занять засвідчать про свідоме та успішне здійснення ними педагогічної рефлексії?

У який спосіб доречно організувати змістову рефлексію самостійної роботи студентів ?

2. Доведіть, що професійна рефлексія є обов'язковим компонентом педагогічної діяльності в реаліях сьогодення.
3. Сформулюйте 5-7 дидактичних правил організації рефлексивної взаємодії майбутніх учителів й викладачів та студентів між собою в ході навчальних занять.
4. Сформулюйте 5 питань, які доречно запропонувати майбутнім учителям для організації індивідуальної рефлексії наприкінці вивчення навчальної дисципліни «Загальна педагогіка».
5. Сформулюйте правила, за умов дотримання яких ефективність здійснення емоційної рефлексії в ході навчальних занять підвищується.
6. Проаналізуйте власний рівень готовності до формування професійної рефлексії у майбутніх учителів.
7. Заповніть «Діагностичну карту педагогічної оцінки та самооцінки готовності вчителя до саморозвитку» (Додаток Е).
8. Сформулюйте 5-7 порад для професійного саморозвитку майбутнього педагога.

ПІСЛЯМОВА

Вища школа України перебуває на етапі становлення та реалізації нової освітньої парадигми. Наразі відбувається суттєве оновлення процесу професійної підготовки.

Завдання формування професійної рефлексії у майбутніх учителів є актуальним у руслі сучасних освітніх змін і відповідає вимогам формування конкурентоздатного фахівця. Професійна рефлексія є обов'язковим компонентом педагогічної діяльності, який в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа» виступає механізмом особистісного та професійного розвитку студента.

Професійна рефлексія як якісна характеристика педагогічної діяльності та один із своєрідних маркерів її творчого характеру, є багатовимірним та складним утворенням, який визначають як систему процесів, що забезпечують аналіз цілей, завдань, способів, прийомів і предметного змісту самої педагогічної діяльності, викликають трансформацію особистісного ставлення до себе та інших учасників педагогічної взаємодії. Дослідниками схарактеризовано її функції, види, запропоновано структуру, описано характеристики та результат здійснення у педагогічній діяльності.

Науковцями запропоновано окремі підходи до формування професійної рефлексії у майбутніх учителів. Важливість якісної підготовки фахівців для впровадження Концепції «Нова українська школа» зумовлює подальші наукові пошуки у цьому напрямку.

У посібнику представлено методичну систему роботи, спрямовану на формування у майбутніх учителів професійної рефлексії у процесі загальнопедагогічної підготовки, зокрема в ході викладання навчальної дисципліни «Загальна педагогіка».

Ознайомлення магістрантів та аспірантів із теоретичними й методичними аспектами формування професійної рефлексії у майбутніх учителів сприятиме розумінню ними пріоритету розвитку особистості студента та професійного саморозвитку, поглибленню та систематизації системи знань щодо суті й механізмів формування професійної рефлексії, розширенню відповідного професійного інструментарію тощо. Робота з посібником сприятиме забезпеченню ефективного, комплексного оволодіння майбутніми викладачами педагогічною діяльністю завдяки впливу на рівень їхньої професійної компетентності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авксентьева Т. А., Лісниченко А. П. Формування рефлексивних умінь майбутніх учителів як умова їх підготовки до творчої самореалізації в професійній діяльності. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. 2017. Vol. 56. Issue 128. P. 39–39.
2. Бабаян Ю. О., Нор К. Ф. Структура рефлексивної компетентності викладача вищої школи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. 2014. №. 13. С. 22–26.
3. Білецька І. М. Особливості рефлексії професійної діяльності молодих викладачів вишу. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С.Костюка НАПН України. 2011. Випуск 12. С. 92–100.
4. Білоконний С.П. Формування рефлексивних умінь студентів педагогічних університетів у процесі педагогічної практики: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Черкас. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2011. 20 с.
5. Бизяева А. А. Психология думающего учителя: Педагогическая рефлексия. Псков: ПГПИ им. С. М. Кирова, 2004. 216 с.
6. Визначення рівня сформованості комунікативності як професійно значущої якості педагога (методика В.Ф. Ряховського). URL: <http://www.chteu.knueu.cv.ua/ua/content/download/dopomoga/test5.doc> (дата звернення: 18.06.2019).
7. Герасимова О. І. Вироблення індивідуальних стратегій формування рефлексивних умінь у студентів вищих навчальних закладів. *Молодий вчений*. 2015. № 6. С. 20–22.
8. Гура Т. Є. Рефлексивне середовище як чинник розвитку професійної компетентності практичних психологів у системі післядипломної освіти. *Особистість у єдиному освітньому просторі*: зб. наук. тез III міжнарод. форуму (м. Запоріжжя, 26–29 квітня 2012 р.). URL: https://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp7/konf3/GuraTE.pdf (дата звернення: 30.05.2019).

9. Деньга Н. До питання «Аналіз методик діагностики рівня розвитку професійної рефлексії». URL: http://www.zgia.zp.ua/gazeta/InternetKonf_2016_183.pdf (дата звернення: 30.05.2019).

10. Діагностична карта педагогічної оцінки та самооцінки готовності вчителя до саморозвитку. URL: <https://dobr-cdut.jimdo.com/app/download> (дата звернення: 12.06.2019).

11. Кобрій О. Моделювання змісту педагогічних дисциплін у вищих навчальних закладах України (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). *Людинознавчі студії. Серія: Педагогіка*. 2013. Випуск 27. С. 4–15.

12. Коваль Л. В. Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти: монографія. 2-е вид., перероб. і допов. Донецьк: ЛАНДОН-ХХІ, 2012. 343 с.

13. Критичне мислення: ключові характеристики та вправи для його розвитку. URL: <http://etwinning.com.ua/content/files/659841.pdf> (дата звернення: 30.05.2019).

14. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 486 с.

15. Лекції з педагогіки вищої школи: навч. посіб./За ред. В. І. Лозової. Харків: «ОВС», 2006. 496 с.

16. Ліннік О. О. Майбутній учитель як суб'єкт педагогічної взаємодії: підготовка до співробітництва з молодшими школярами: монографія. Київ: Видавничий дім «Слово», 2014. 304 с.

17. Лісниченко А. П. Формування рефлексивних умінь майбутніх учителів англійської мови. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/20412.pdf> (дата звернення: 30.05.2019).

18. Лозенко А. П. Формування рефлексивних умінь у майбутніх учителів початкової школи в процесі дидактичної підготовки: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.09 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 25 с.

19.Малихін О. В., Герасимова О. І. Формування рефлексивної компетентності студентів в освітньому процесі вищої школи. *Компетентнісно зорієнтована освіта: якісні виміри*: монографія. Київ: Ун-т ім. Б. Грінченка, 2015. С. 128–150.

20.Марусинець М. М. Інноваційно-рефлексивне середовище ВНЗ як чинник формування професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. Бердянськ: БДПУ. 2011. № 4. С. 187–191.

21.Марусинець М. М. Педагогічні умови та засоби формування професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 196–198.

22.Методика «Виявлення здатності педагога до саморозвитку» (за І. В. Нікішиною): URL: <http://guoord.kharkivosvita.net.ua/mc/6.doc> (дата звернення: 14.06.2019).

23.Мирошник О.Г. Педагогічна рефлексія як чинник вияву творчого потенціалу особистості вчителя. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2011. Випуск 2. С. 47–57.

24.Мирошник О. Г. Професійно-педагогічна рефлексія у вимірах основних сфер професійної активності вчителя. *Психологія і особистість*. 2015. № 1. С. 162–175.

25.Мойсеюк Н. Є. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Педагогіка, 2003. 354 с.

26.Мурашко М. І. Менеджмент персоналу : навч.-практ. посіб. 2-е вид., стереотип. Київ : Знання, 2006. 311 с.

27.Ніколайчук Н. М. Особистісна зумовленість рефлексії у процесі формування професійної мотивації майбутнього вчителя. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Сер. Педагогіка / гол. ред. Г. Терещук ; редкол.: Л. Вознюк, В. Кравець, В. Мадзігон [та ін.]. Тернопіль : ТНПУ, 2012. № 3. С. 3–7.

28.Педагогічна Конституція Європи. URL: <http://iscs-journal.npu.edu.ua/article/viewFile/74119/69552> (дата звернення: 30.05.2019).

29. Педагогічна майстерність: підручник. 2-ге вид. допов. і переробл./ І. А. Зязюн та ін.; за ред. І. А. Зязюна. Київ: Вища школа, 2004. 422 с.
30. Пехота О.М. Особистісно орієнтована педагогіка: концепції, моделі. *Науковий вісник Миколаївського державного педагогічного університету*. Сер. Педагогічні науки. 2000. Вип. 3. Т. 1. С. 34–43.
31. Пономарьова Г. Ф. Виховання майбутнього педагога: теорія і практика: монографія. Харків: Ранок, 2014. 405 с.
32. Порадник для вчителя НУШ: URL: [http:// nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf](http://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/NUSH-poradnyk-dlya-vchytelya.pdf) (дата звернення: 07.06.2019).
33. Про затвердження професійного стандарту «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти»: наказ Міністерства соціальної політики України від 10.08.2018 р. № 1143. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1143732-18> (дата звернення: 30.05.2019).
34. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (зі змінами № 2661-VIII від 20.12.2018 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 30.05.2019).
35. Професійна педагогічна освіта: становлення і розвиток педагогічного знання: монографія/За ред. проф. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 443 с.
36. Резван О. О. Рефлексивне освітнє середовище як чинник розвитку особистості майбутнього фахівця. *Педагогіка та психологія*. 2015. Випуск 50. С. 290–299.
37. Рудницька О. П. Творча діяльність учителя і рефлексія. *Творча особистість вчителя: проблеми теорії і практики*: зб. наук. праць. Київ, 1997. С. 14–17.
38. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти: підручник. Київ: Грамота, 2012. 504 с.

39.Стрига Е. В. Рефлексивна позиція особистості та її значення для формування професійного менталітету майбутніх учителів-гуманітаріїв. URL: https://narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/10/statti/striga.htm (дата звернення: 05.06.2019).

40.Топузов О. М., Малихін О. В., Опалюк Т. Л. Педагогічна майстерність: розвиток професійно-педагогічної адаптивності та соціальної рефлексії майбутнього вчителя: навч. посібник. Київ: Педагогічна думка, 2018. 292 с.

41.Федорчук В. В. Основи педагогічної майстерності: навч.-метод. посібник. Кам'янець-Подільський: Видавець Зволейко Д., 2008. 140 с.

42.Філоненко М. М. Психологія спілкування: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 224 с.

43.Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посібник. Київ: Либідь, 2002. 560 с.

44.Якса Н. В. Основи педагогічних знань: навч. посібник. Київ: Знання, 2007. 358 с.

45.Babakina O. O., Tolmachova I. M. Forming professional reflection of future primary school teachers. *European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: collective monograph. Volume 1.* Sandomierz: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2018. P. 18–35.

46.Korthagen Fred A. J. Making teacher education relevant for practice: the pedagogy of realistic teacher education. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.92.1562&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення: 22.05.2019).

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

Метарефлексія – переосмислення нових способів і змістів життєдіяльності й професійної діяльності.

Метод навчання – впорядкований спосіб взаємопов'язаної, цілеспрямованої діяльності педагога й студентів, що спрямований на ефективне розв'язання навчально-виховних завдань.

Особистісна рефлексія – аналіз особистісних якостей і здібностей, необхідних сучасному педагогові.

Педагогічна діяльність – інтелектуальна, творча діяльність педагогічного (науково-педагогічного) працівника або самозайнятої особи у формальній та/або неформальній освіті, спрямована на навчання, виховання та розвиток особистості, її загальнокультурних, громадянських та/або професійних компетентностей.

Професійна рефлексія – усвідомлення студентом себе в системі професійної педагогічної діяльності, яку моделюють у ході навчання й спілкування.

Професійно-педагогічна рефлексія вчителя – це психічний процес, стан, властивість, психологічний механізм, що забезпечує високий рівень довільності в саморегуляції професійно-педагогічної діяльності, створює умову свободи вибору у трансформації та побудові інноваційних структурно-морфологічних компонентів педагогічної діяльності, орієнтованих на цілісне та повне врахування суб'єктності учнів; є засобом вияву ціннісних ставлень до цілей професійної діяльності та самозмін і розвитку професійної «Я-концепції».

Рефлексивна компетентність – засвоєна суб'єктом у результаті досвіду рефлексивної діяльності сукупність особистісних якостей, що забезпечують продуктивну рефлексію.

Рефлексивна позиція педагога – процес мисленнєвого аналізу професійної ситуації, на основі якого відбувається особистісне усвідомлення її сутності та визначаються способи і перспективи її вирішення.

Рефлексивне коло («ALACT model») – схема рефлексивної діяльності педагога, що складається з етапів: Action – дія; Looking back on the actions – погляд назад на вчинену дію; Awareness of essential actions – усвідомлення суттєвих аспектів; Creating of alternative methods of action – створення альтернативних методів дії; Trial – апробація нової дії.

Рефлексивне середовище у ЗВО – система умов розвитку особистості, що відкривають для неї можливість самодослідження та самокорекції соціально-психологічних та професійних ресурсів, основною функцією якої є сприяння виникненню потреби особистості в рефлексії – базового механізму саморозвитку.

Рефлексивні уміння особистості – складно структуроване особистісне утворення, синтез усвідомлених дій, операцій, самоствавлення (як ставлення до себе), що втілюється у здатність особистості об'єктивно аналізувати свій внутрішній світ, індивідуальні властивості, діяльність, поведінку в різноманітних ситуаціях взаємодії з оточуючими та спонукає до самовизначення й активності.

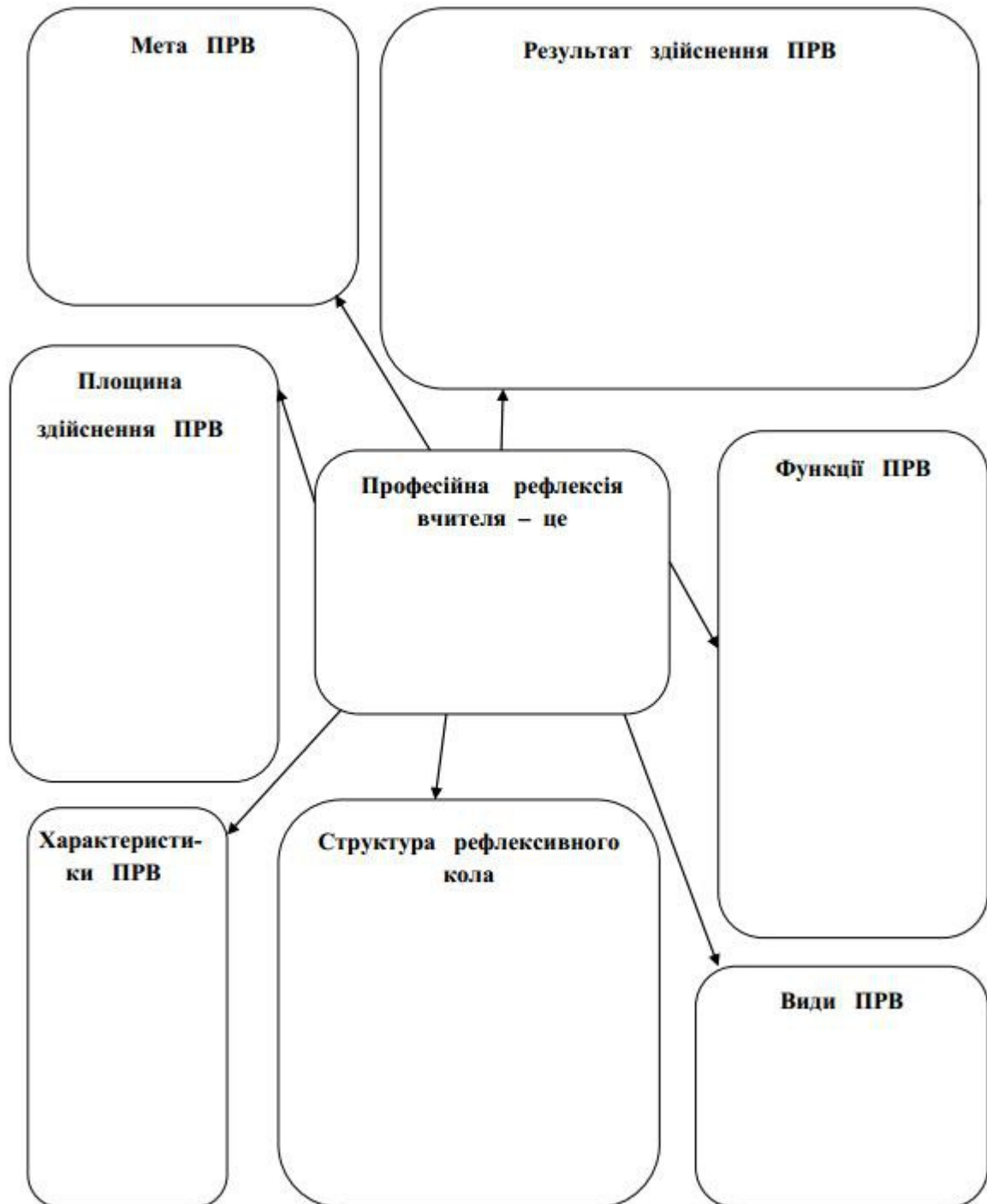
Рефлексія – спрямованість пізнання на самого себе, процес «мислення про мислення», осягнення власних дій та їх законів.

Рефлексія професійної діяльності – здатність до дворівневого її усвідомлення: сукупності компонентів, з одного боку, та засобів регуляції цієї діяльності (системи дій та операцій, що ведуть до успішного результату), з іншого.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Характеристика професійної рефлексії вчителя (ПРВ)

Методика «Виявлення здатності педагога до саморозвитку»

(за І. В. Нікішиною)

Відповідаючи на запитання анкети, поставте бали, які збігаються з Вашою думкою.

5 – так, тобто твердження дійсне;

4 – більше так, ніж ні;

3 – і так, і ні;

2 – більше ні, ніж так;

1 – ні, тобто твердження хибне.

Питання анкети

№ пит.	Зміст питання	Бали
1	2	3
1	Я прагну вивчити себе	1 2 3 4 5
2	Я залишаю час для розвитку	1 2 3 4 5
3	Перепоны, які виникають, стимулюють мою активність	1 2 3 4 5
4	Я шукаю зворотний зв'язок, оскільки це допомагає мені пізнати та оцінити себе	1 2 3 4 5
5	Я рефлексую свою діяльність	1 2 3 4 5
6	Я аналізую свої почуття і досвід	1 2 3 4 5
7	Я багато читаю	1 2 3 4 5
8	Я дискутую з питань, які мене цікавлять	1 2 3 4 5
9	Я вірю у свої можливості	1 2 3 4 5
10	Я прагну бути відкритішим	1 2 3 4 5
11	Я усвідомлюю вплив, який здійснює на мене оточення	1 2 3 4 5
12	Я керую своїм професійним розвитком й отримую позитивні результати	1 2 3 4 5
13	Я маю задоволення від освоєння нового	1 2 3 4 5
14	Зростаюча відповідальність не лякає мене	1 2 3 4 5
15	Я позитивно поставився б до свого професійного підвищення	1 2 3 4 5

Підрахуйте загальну кількість балів:

75-55 – активна реалізація потреби у саморозвитку;

54-36 – відсутня чітка систем саморозвитку;

35-15 – призупинений саморозвиток.

Тест «Ваш творчий потенціал»

Щоб довідатись про свій творчий потенціал, уважно прочитайте запитання і виберіть одну відповідь із трьох запропонованих.

1. *Чи вважаєте Ви, що навколишній світ можна покращити?*
а) так; б) ні, він і так достатньо гарний; в) так, але лише де в чому.
2. *Чи думаєте Ви, що можете самі брати участь в значних змінах навколишнього світу?*
а) так, у більшості випадків;
б) ні;
в) так, в окремих випадках.
3. *Чи вважаєте Ви, що деякі з Ваших ідей принесли б значний прогрес у тій сфері діяльності, в якій Ви працюєте?*
а) так;
б) так, за сприятливих обставин;
в) лише деякою мірою.
4. *Чи вважаєте Ви, що в майбутньому будете відігравати настільки важливу роль, що зможете щось принципово змінити?*
а) так, напевне;
б) це мало ймовірно;
в) можливо.
5. *Коли Ви вирішили щось зробити, то чи переконані, що реалізуєте задумане?*
а) так;
б) часто думаю, що не зумію;
в) так, часто.
6. *Чи відчуваєте Ви бажання зайнятись справою, яку абсолютно не знаєте?*
а) так, невідоме притягує мене;

- б) невідоме мені не цікавить;
- в) все залежатиме від характеру цієї справи.

7. *Вам доводиться займатися невідомою справою. Чи відчуваєте Ви бажання досягнути в ній досконалості.*

- а) так;
- б) обмежитесь тим, чого встигли досягти;
- в) так, але тільки, якщо це Вам подобається.

8. *Якщо справа, яку Ви не знаєте, Вам подобається, чи хотіли б Ви дізнатися про неї все?*

- а) так;
- б) ні, Ви хочете навчитися лише головному;
- в) ні, Ви хочете лише задовольнити свою цікавість.

9. *Коли Ви зазнали поразки, то:*

- а) деякий час опираєтесь, наперекір здоровому глузду;
- б) махнете рукою, оскільки розумієте, що справа нереальна;
- в) продовжуєте робити свою справу, навіть коли очевидно, що перешкоди

нездоланні.

10. *На Вашу думку, професію слід обирати зважаючи на:*

- а) свої можливості, подальші перспективи для себе;
- б) стабільність, значимість, потребу в професії;
- в) переваги, які вона надає.

11. *Подорожуючи, чи могли б Ви легко зорієнтуватись на маршруті, який вже пройшли?*

- а) так;
- б) ні, оскільки Вас лякатиме можливість збитися з шляху;
- в) так, але лише там, де місцевість Вам сподобалась.

12. *Відразу ж після будь-якої бесіди Ви можете згадати її зміст:*

- а) так, без труднощів;
- б) все згадати не можете;

в) запам'ятаєте лише те, що Вас цікавить.

13. *Коли Ви чуєте слово незнайомою вам мовою, то зможете повторити його по складах, без помилок, навіть не розуміючи його значення:*

- а) так, без труднощів;
- б) так, якщо це слово легко запам'ятати;
- в) повторите, але не зовсім правильно.

14. *У вільний час Ви надаєте перевагу:*

- а) залишитися наодинці, подумати;
- б) бути в компанії;
- в) Вам без різниці, будете Ви один чи в компанії.

15. *Ви займаєтесь якоюсь справою. Вирішуєте припинити це заняття лише тоді, коли:*

- а) справа завершена і здається Вам виконаною на відмінно;
- б) Ви більш чи менш задоволені;
- в) Вам ще не все вдалося зробити.

16. *Коли Ви наодинці:*

- а) любите мріяти про якісь, навіть абстрактні речі;
- б) за будь-яку ціну пробуєте знайти для себе конкретну справу;
- в) інколи любите помріяти, але про речі, які пов'язані з Вашою роботою.

17. *Коли яка-небудь ідея захоплює Вас, то Ви будете думати про неї:*

- а) незалежно від того, де і з ким Ви перебуваєте;
- б) Ви можете робити це лише на самоті;
- в) лише там, де не буде занадто шумно.

18. *Коли Ви відстоюєте яку-небудь ідею:*

а) можете відмовитись від неї, якщо вислухаєте переконливі аргументи опонентів;

- б) залишитесь при своїй думці, які б аргументи не вислухали;
- в) зміните свою думку, якщо опір виявиться занадто сильний.

Підрахуйте бали, які Ви набрали, таким чином: за «а» – 3 бали; за «б» – 1 бал; за «в» – 2 бали.

Питання 1, 6, 7, 8 визначають межі Вашої допитливості;

питання 2, 3, 4, 5 - віру в себе;

питання 9 і 15 - постійність;

питання 10 - амбіційність;

питання 11 - зорову пам'ять;

питання 12 і 13 - слухову пам'ять;

питання 14 - Ваше прагнення бути незалежним;

питання 16 і 17 - здатність абстрагуватися;

питання 18 - здатність зосереджуватися.

Дані здібності складатимуть основні якості творчого потенціалу. Загальна сума набраних балів демонструватиме рівень Вашого творчого потенціалу.

Підрахуйте загальну кількість балів:

45 і більше балів. У Вас закладено значний творчий потенціал, який надає Вам великий вибір творчих можливостей. Якщо Ви зможете в конкретних справах реалізувати Ваші здібності, то Вам під силу різноманітні форми творчості.

Від 24 до 44 балів. Ви володієте цілком нормальним творчим потенціалом., тими якостями, які дозволяють Вам творити, але у вас є й проблеми, які гальмують процес творчості. У будь-якому разі, Ваш потенціал дозволить Вам творчо проявити себе, якщо Ви, звичайно, цього забажаєте.

23 і менше балів. Ваш творчий потенціал, на жаль, невеликий. Але, може бути, Ви просто недооцінюєте себе, свої здібності? Відсутність віри в свої сили може привести Вас до думки, що Ви взагалі не здатні до творчості. Позбудьтеся цього і таким чином розв'яжете проблему.

Діагностика рівня комунікабельності (методика В.Ф. Ряховського)

1. На Вас чекає неординарна чи ділова зустріч. Чи вибиває Вас із колії її очікування?
2. Чи викликає у Вас ніяковість і невдоволення доручення виступити з доповіддю, повідомленням, інформацією на нараді, зборах чи іншому подібному заході?
3. Вам пропонують поїхати у відрядження туди, де ви ніколи не були. Чи докладете Ви максимум зусиль, щоб уникнути цього відрядження?
4. Чи любляете Ви ділитися своїми переживаннями з кимось?
5. Чи дратує Вас, якщо незнайома людина на вулиці звертається з проханням (показати дорогу, довідатися, котра година, відповісти на якесь запитання)?
6. Чи вірите Ви, що існує проблема батьків і дітей, що людям різних поколінь важко розуміти одне одного?
7. Чи посоромитеся Ви нагадати знайомому, що він забув Вам повернути невелику суму грошей, які позичив кілька місяців тому?
8. У їдальні Вам подали неякісну страву. Чи промовчите Ви, лише сердито відсунувши тарілку?
9. Залишившись наодинці з незнайомою людиною, Ви не вступите з нею в бесіду і відчуєте себе обтяженим(ою), якщо першою заговорить та людина. Чи так це?
10. Чи жахаєтеся Ви будь-якої великої черги, хоч би де вона була (у магазині, бібліотеці, касі кінотеатру)?
11. Чи боїтеся Ви брати участь у будь-якій комісії з розгляду конфліктної ситуації?
12. У Вас є власні критерії оцінки творів літератури, мистецтва, культури, і ні на чий міркування Ви не зважаєте. Чи так це?

13. Почувши в кулуарах явно помилкову думку з добре відомого Вам питання, чи віддасте ви перевагу мовчанню і не вступите в суперечку?

14. Чи викликає у Вас неприємне почуття будь-яке прохання допомогти розібратися в тому чи іншому службовому питанні або навчальній темі?

15. Вам краще викласти свою думку (оцінку) в письмовій формі, ніж в усній?

Варіанти відповідей: «Так», «Ні», «Іноді».

Слід підрахувати суму набраних балів. За кожне «так» – 2 бали, «іноді» – 1, «ні» – 0.

За класифікатором визначте, як у Вас сформована комунікативність.

К л а с и ф і к а т о р

Бали	Пояснення
1	2
30 – 32	Ви явно некоммунікбельні
25 – 29	Ви замкнені, мовчазні, віддаєте перевагу самотності
19 – 24	Ви, певною мірою, коммунікбельні й у незнайомих обставинах відчуваєте себе цілком упевнено
14 – 18	нормальна коммунікбельність
9 – 3	Ви доволі коммунікбельні (іноді навіть занадто)
4 – 8	Ваша коммунікбельність дуже висока; скрізь відчуваєте себе чудово; беретеся за будь-яку справу, хоч далеко не завжди можете довести її до кінця
3	Ваша коммунікбельність має хворобливий характер. Ви балакучі, багатослівні, втручаєтеся у справи, в яких зовсім не компетентні, запальні й образливі

Чи організована Ви людина? (за Н. Рейндвальдом)

Намагайтеся відверто та швидко відповісти на запропоновані питання.

1. З вечора я планую свої справи на майбутній день.
2. Я завжди радію успіхам інших людей.
3. Часто мені не вдається зробити те, що я намітив.
4. Вважаю, що ретельно готуватися до всіх занять неможливо.
5. На моєму робочому столі зазвичай порядок.
6. Свої обіцянки я завжди виконую.
7. Я, як правило, затримую відповідь на отриманий лист.
8. Повернувшись додому в брудному взутті, я відразу приводжу його в порядок.
9. Буває, що я говорю про речі, у яких не розбираюся.
10. Не відкладаю на завтра те, що можна зробити сьогодні.
11. Зайнятість домашньою, суспільною роботою, спортом несприятливо позначається на моєму навчанні.
12. Мене не турбує, що на зазначений день випадає багато занять, я готуюся до них заздалегідь.
13. За будь-яких обставин віддаю перевагу навчанню, а не розвагам.
14. Часто я іду на заняття, не встигаючи поснідати.
15. Можу спізнитися на заняття без вагомих причин.
16. Можу підтримати розмову на будь-яку тему.
17. Якщо наступила смуга невдач у навчанні, у мене пропадає бажання вчитися.
18. Кожну річ відразу кладу на місце.
19. Іноді говорю вголос не те, що думаю.
20. Дуже не люблю спізнюватися, навіть, на незначний захід.
21. Я ретельно готуюся до заняття тільки тоді, коли мене будуть перевіряти.
22. У ЗВО я приходжу, як мінімум, за 10 хвилин до початку занять.

23. Я завжди виконую всі правила поведінки в громадських місцях.
24. Я роблю ранкову зарядку.
25. Якщо я ґрунтовно готуюся до одного предмету, інші залишаються не підготовленими.
26. Я завжди переходжу вулицю у визначеному місці.
27. Часом я біжу до ЗВО, не встигнувши прибрати ліжко.
28. Суспільні доручення я виконую без нагадування.

Підрахуйте загальну кількість балів:

Поставте собі по одному балу, якщо Ви відповіли на питання 2, 6, 9, 13, 23 і 26 «так» і на питання 19 відповіли «ні».

Якщо набралось чотири і більш бали, то, на жаль, Ваші відповіді подальшій обробці не підлягають. Швидше за все, Ви, з якоїсь причини, спотворюєте враження про себе, представляючи себе краще, ніж Ви є.

Якщо Ви за першою оцінкою набрали менш, ніж 4 бали, підраховуємо бали Вашої організованості. Організованість полягає в здатності цілеспрямовано керувати своєю активністю, що виявляється в умінні контролювати, розраховувати свої дії, строго планувати час і засоби, доводячи почату справу до завершення.

Поставте собі по 1 балу, якщо Ви відповіли «так» на питання 1, 5, 8, 10, 12, 18, 20, 22, 24, 28 і якщо Ви відповіли «ні» на питання 3, 4, 7, 11, 14, 15, 17, 21, 25, 27.

Розділіть кількість балів на 2, і Ви одержите кількість балів за десятибальною шкалою.

**Діагностична карта педагогічної оцінки та самооцінки готовності
вчителя до саморозвитку**

**Відповідаючи на запитання анкети, поставте бали, які відповідають
Вашій думці.**

I. Мотиваційний фактор (9 – 81 бал)	
1	Усвідомлення особистої та суспільної значущості безперервної освіти в педагогічній діяльності
2	Наявність стійких пізнавальних інтересів у педагогіці та психології
3	Почуття обов'язку та відповідальності
4	Допитливість
5	Прагнення отримати високу оцінку свого саморозвитку
6	Потреба у психолого-педагогічній самоосвіті (ППС)
7	Потреба у самопізнанні
8	Рангове місце ППС серед 9 найбільш значущих для вчителя видів діяльності
9	Впевненість у своїх силах

II. Когнітивний компонент (6 – 54 бали)	
1	Рівень загальноосвітніх знань
2	Рівень загальноосвітніх умінь
3	Рівень педагогічних знань та вмінь
4	Рівень психологічних знань та вмінь
5	Рівень методичних знань та вмінь
6	Рівень спеціальних знань

III. Морально-вольовий компонент (9 – 81 бал)	
1	Позитивне ставлення до процесу навчання
2	Критичність
3	Цілеспрямованість
4	Прагнення
5	Працездатність
6	Вміння доводити справи до кінця
7	Самостійність
8	Сміливість
9	Самокритичність

IV. Гностичний компонент	
(16 – 144 бали)	
1	Вміння ставити і вирішувати пізнавальні завдання
2	Гнучкість та оперативність мислення
3	Спостережливість
4	Схильність до аналізу педагогічної діяльності
5	Креативність та її прояв у педагогічній діяльності
6	Схильність до синтезу та узагальнення
7	Пам'ять та її оперативність
8	Вміння слухати
9	Вміння володіти різними видами читання
10	Вміння виокремлювати та засвоювати конкретний зміст
11	Вміння доводити та відстоювати власні твердження
12	Вміння систематизувати, класифікувати
13	Вміння бачити протиріччя та проблеми
14	Вміння переносити знання й уміння у нові ситуації
15	Вміння відмовитися від усталених шаблонів
16	Незалежність суджень

V. Організаційний компонент	
(7 – 63 бали)	
1	Вміння планувати час
2	Вміння планувати свою роботу
3	Вміння перебудовувати систему діяльності
4	Вміння працювати в сервісному центрі
5	Вміння орієнтуватися у класифікації джерел
6	Вміння володіти різними прийомами фіксації прочитаного
7	Вміння користуватися оргтехнікою та банком комп'ютерної інформації

VI. Здатність до самоуправління у педагогічній діяльності	
(5 – 45 балів)	
1	Самооцінка самостійної особистої діяльності
2	Здатність до самоаналізу та рефлексії
3	Здатність до самоорганізації та мобілізації
4	Самоконтроль
5	Працьовитість та старанність

VII. Комунікативні здібності 5 – 45 балів)	
1	Здатність акумулювати і використовувати досвід самоосвітньої діяльності колег
2	Здатність до співпраці та взаємодопомоги у професійному педагогічному саморозвитку
3	Здатність організувати самоосвітню діяльність інших
4	Здатність відстоювати свою точку зору та переконувати інших у процесі дискусії
5	Здатність уникати конфліктів у процесі спільної діяльності

Підрахуйте загальну кількість балів:

0 – 240 балів – низький рівень готовності до саморозвитку;

240 – 400 балів – середній рівень готовності до саморозвитку;

400 – 522 бали – високий рівень готовності до саморозвитку.

ДОДАТОК Ж**Методи формування професійної рефлексії у студентів**

№ з/п	Назва методу	Стисла характеристика методу	Прогнозований результат використання методу
1	2	3	4
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			

Скарбниця думок

Навчання без роздумів – шкідливе, роздуми без навчання – небезпечні.

Конфуцій

Сутність справи не в повноті знання, а в повноті розуміння.

Демокрит

Знання і могутність – це те саме.

Ф. Бекон

Освіта має бути істинною, повною, зрозумілою і міцною.

Я.-А. Коменський

Недостатньо мати добрий розум, головне – добре застосовувати його.

Р.Декарт

Не в обсязі знань полягає освіта, а в розумінні і вмілому застосуванні всього того, що знаєш.

А. Дістервег

Вдумливий, проникливий погляд вихованця на самого себе, здатність вимогливо оцінювати свої бажання і вчинки – ця якість формується в юній душі за тієї умови, якщо вихователь – трудівник думки, трудівник невтомної турботи про людину.

В. Сухомлинський

Правила педагогічного спілкування

Дотримання правил педагогічного спілкування вбереже педагога від багатьох труднощів та помилок, які підстерігають його в практичній діяльності. Стислий їх виклад можна звести до таких пунктів:

1. Успіх педагогічної діяльності насамперед залежить від культури спілкування.
2. Моделюйте спілкування не «від себе», а від студентів, їх потреб та інтересів.
3. Орієнтуйте своє педагогічне мовлення на конкретного студента, а не на абстрактну групу.
4. Використовуйте різні види спілкування.
5. Спілкуйтесь із студентами на взаємних інтересах, проте не організуйте спілкування «по вертикалі», зверху вниз.
6. Постійно враховуйте психологічний стан окремих вихованців і колективу загалом.
7. Дивіться на себе збоку, постійно аналізуйте свої вчинки й дії.
8. Вмійте слухати студентів, зважайте на їхню думку.
9. Намагайтеся зрозуміти настрій аудиторії, на цій основі моделюйте спілкування з нею.
10. Спілкування не повинно призводити до конфліктів, а запобігати їм.
11. Не принижуйте людської гідності.
12. Спілкування має бути систематичним. Не залишайте поза увагою «незручних» для вас студентів.
13. Будьте ініціативним у спілкуванні.

14. У процесі спілкування враховуйте стать вихованців.
15. Уникайте штампів, постійно шукайте нові форми, засоби, методи і прийоми.
16. Долайте негативні установки стосовно конкретного студента.
17. У процесі спілкування уникайте абстрактної критики, оскільки це породжує опір.
18. Якомога частіше усміхайтесь: це викликає позитивні емоції, спонукає до продуктивного спілкування.
19. У процесі вашого спілкування частіше висловлюйте схвалення, заохочення.
20. Відкрито виявляйте в студентському колективі своє ставлення до вихованців.
21. Якщо назріває потреба в індивідуальній бесіді, завчасно розробіть її план.
22. У процесі спілкування в центрі уваги має бути особистість студента, його гідність.
23. Враховуйте соціально-психологічне зростання студентів.
24. Систематично аналізуйте процес спілкування.
25. Технологія й тактика спілкування мають бути скеровані на усунення психологічних бар'єрів між педагогом та студентом.
26. Враховуйте в процесі спілкування індивідуальні особливості, темперамент, характери студентів.
27. Постійно удосконалюйте інструмент спілкування – власне мовлення.

Теми індивідуальних навчально-дослідних завдань

1. Цілі й цінності сучасної вищої педагогічної освіти.
2. Рефлексивне середовище ЗВО як чинник розвитку особистості.
3. Актуальні проблеми підготовки майбутнього вчителя в умовах реалізації Концепції «Нова українська школа».
4. Характеристика педагогічної рефлексії.
5. Типи рефлексії.
6. Етапи формування рефлексії.
7. Рефлексивні уміння особистості.
8. Професійна компетентність сучасного викладача.
9. Викладач педагогічного ЗВО як носій рефлексивної культури.
10. Соціально-психологічний портрет сучасного студента.
11. Дидактичні умови формування професійної рефлексії у студентів педагогічного ЗВО.
12. Організація рефлепрактики здобувачів вищої освіти у ході навчальних занять.
13. Організація рефлепрактики здобувачів вищої освіти у ході позааудиторної роботи.
14. Формування рефлексивних умінь у студентів у ході педагогічної практики.
15. Робота з інтелект-картами в процесі загальнопедагогічної підготовки студентів.
16. Проведення тренінгів у процесі загальнопедагогічної підготовки студентів.
17. Культура педагогічного спілкування.
18. Організація рефлексивної взаємодії у ході навчальних занять.
19. Методики діагностики рефлексивних умінь.

Навчальне видання

Пономарьова Галина Федорівна
Андрєєва Марія Олександрівна
Бабакіна Оксана Олексіївна
Василенко Олена Миколаївна
Толмачова Ірина Миколаївна

**Основи професійної рефлексії у процесі
загальнопедагогічної підготовки майбутніх учителів**

Навчально-методичний посібник

ISBN 978-966-2515-31-2

Технічний редактор

Усова А.О.

*Здано до набору 01.11.2019. Підписано до друку 10.11.2019.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 4,95. Ум. вид. арк. 3,77.
Зам.1910-01. Наклад 300 прим.*

ТОВ "Файний формат"
61057, м. Харків, вул. Римарська, буд. 3/5, к. 4
тел. (057) 755-39-22
www.pechatnik.org